ירושלים, ספטמבר 1989

הריסות ואטימות בתים

כאמצעי ענישה בגדה המערבית וברצועת עזה בתקופת האינתיפאדה

בצלם

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים

ירושלים, ספטמבר 1989

הריסות ואטימות בתים

כאמצעי ענישה
בגדה המערבית וברצועת עזה
בתקופת האינתיפאדה

בצלם
מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים

הדו"ח נכתב ונערך על-ידי רני טלמור

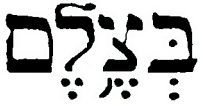

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים
مركز المعلومات الاسرائيلي لحقوق الانسان في الاراضي المحتلة
The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories

רחוב התיבונים 8, ירושלים 92386
טלפון 667271, 667274
شارع هطيبونيم 8 القدس. ٩٢٣٨٦ تلفون ٦٦٧٢٧١. ٦٦٧٢٧٤
8 Hatibonim Street, Jerusalem 92386
Telephone 667271, 667274

בכמה זמן הורסים בית?

בונים אותו בשנה. לפעמים במאה שנה. ויש גם בתים שעומדים מאז העולם עומד.

כמה זמן נמשכת הריסת בית? פחות מזמן המחשבה אם היה צריך להרסו. כמה זמן נמשכת המחשבה אם להרסוי פחות מזמן צלצול הטלפון שציווה להרוס.

דחיפה אחת ואיננו. חור נבעה בסביבה המוכרת ומשפחה שהיתה לה ממשות ושם וכתובת ובני-אדם מכל הגילים והיחסים — הפכה בן-רגע להיות משל: הנענשים. וכך גם היתה המחשבה על ההריסה. היא לא ראתה לפניה בני-אדם אלא מיני מושגים מופשטים: מסיתים, מציתים, נענשים, מורתעים, וכל השאר. ואז קם המופשט והורס את הממשי. והחי הופך למושג.

בלילה לא רואים לאן הלכה המשפחה שנהרסה. לא יודעים מה הם עושים כעת. ואיפה הם יושבים כעת - באיזו פינה עקורים על המטלטלים שלהם, מתחת לשמים ריקים וכבדים.

האם נרשם שם עליהם בפינה אחת משהו כעת?

יזהר סמילנסקי

(**דבר**, 24.6.88)

תוכן

מטרות הדו"ח 7

מבוא 7

החוק 10

השיטה 12

הנתונים 13

יוני 1967 – דצמבר 1987

דצמבר 1987 – סוף יולי 1989

נתוני דובר צה"ל

נתוני "בצלם"

ניתוח הנתונים 17

הריסות מלאות 17

א. העילות להריסה

1. הגדה המערבית

2. רצועת עזה

3. סיכום

ב. החשודים

1. הגדה המערבית

2. רצועת עזה

3. סיכום

אטימות מלאות 19

א. העילות לאטימה

1. הגדה המערבית

2. רצועת עזה

3. סיכום

ב. החשודים

1. הגדה המערבית

2. רצועת עזה

3. סיכום

הריסות ואטימות חלקיות 20

א. הריסות חלקיות

1. הגדה המערבית

2. רצועת עזה

3. סיכום

ב. אטימות חלקיות

1. הגדה המערבית

2. רצועת עזה

3. סיכום

ממדי השימוש בהריסות בתים ואטימתם כאמצעי ענישה 21

הריסת בתי הרוגים 21

הריסה סביבתית 23

מדיניות 24
טיעון ההרתעה 26
הריסת בתים בשל בניה בלתי-חוקית 29
מסקנות 30
הערות שוליים 32
נספחים 35

מטרות הדו"ח

מטרתו הראשונה של הדו"ח היא להעמיד לרשות הציבור מידע מהימן על ממדי הפעלת שיטת הענישה של הריסות ואטימות בתים, בגדה המערבית וברצועת עזה, בתקופת האינתיפאדה.

באמצעות ניתוח הנתונים שבידינו, ניסינו ללמוד מהן העילות שבשלן מפעילים את הענישה הזאת; למצוא מאפיינים למדיניות שמכתיבה את הענישה ולאתר את התמורות שחלו בה; לגלות את ההבדלים בהפעלת הענישה בין הגדה המערבית לבין רצועת עזה; ולעמוד על הקריטריונים שעומדים מאחורי החתימה על צו להריסת בית או לאטימתו.

הדו"ח יעסוק רק בהריסות ובאטימות בתים למטרות ענישה, המבוצעות על-פי תקנות ההגנה (שעת חירום) 1945. בנוסף לאלה, מבוצעות הריסות בשל עבירה על חוקי התכנון והבניה. זהו נושא סבוך ורחב-יריעה והדו"ח הזה לא ידון בו, להוציא התייחסות אחת קצרה.

מבוא

בבואנו לקבוע את מספר הבתים שנהרסו או נאטמו על-ידי כוחות הביטחון כאמצעי ענישה בתקופת האינתיפאדה, בגדה המערבית וברצועת עזה, נתקלנו בקשיים שלא איפשרו לנו להגיע למספר סופי ומדויק.

המידע שבידינו נובע משבעה מקורות, שניים מהם אירגוני זכויות אדם פלסטיניים, PHRIC (PALESTINIAN HUMAN RIGHTS INFORMATION CENTER) ו-אל-חאק (החוק בשירות האדם), וכן העיתונות הישראלית, האגודה לזכויות האזרח, תחקירים שעשינו בשטח, דובר צה"ל ומשרד הביטחון.

פנייתנו ללשכת שר הביטחון מיום 19 ביולי 1989 (באמצעות ח"כ ددי צוקר),[1] נענתה ביום 1 ספטמבר 1989, וזאת רק אחרי שטיוטת הדו"ח הזה הועברה לתגובה ללשכת השר.* למרות בקשתנו לקבל מידע מפורט ככל האפשר, לא נתקבל ממשרד הביטחון כל פירוט אלא סיכום מספרי ההריסות והאטימות המלאות וסיכום מספרי ההריסות והאטימות החלקיות מתחילת האינתיפאדה.[2]

גם דובר צה"ל לא נענה לבקשתנו לספק לנו פירוט נתונים כגון מקום ההריסה, עילתה וכו', והסתפק בהעברת מספרי הריסות ואטימות — מלאות בלבד — על פי חלוקה לחודשים,[3] דובר צה"ל לא התייחס כלל להריסות ואטימות חלקיות.

נמצאה אי-התאמה כמעט מוחלטת בין נתוני דובר צה"ל לבין הנתונים שאספנו ממקורותינו האחרים, כולל אלה שקיבלנו ממשרד הביטחון.

כך למשל, על-פי נתוני דובר צה"ל, בוצעו בגדה המערבית, בחודש ספטמבר 1988, 16 הריסות מלאות של בתים ואטימה מלאה אחת. אף מקור פלסטיני ואף עיתון ישראלי לא דיווח ולו על הריסה או אטימה אחת באותו חודש. ואילו בחודש יולי 1989, לא נרשמה אצל דובר צה"ל אף הריסה או אטימה בגדה המערבית, בעוד שבכל העיתונים הישראליים פורסם ב-7 ביולי 89', גם מפי דובר צה"ל, על הריסת שלושה בתים בכפרים אל מע'יר ותולת' ואטימת עוד שניים בקסרא ובג'נין.[4]

בתשובתו לח"כ ددי צוקר, מיום 1 ספטמבר 1989, כותב מר חיים ישראלי מלשכת שר הביטחון, כי מתחילת האינתיפאדה נהרסו בגדה המערבית 147 בתים ונאטמו 77.[5] על-פי נתוני דובר צה"ל, עד סוף יולי 1989 נהרסו בגדה 160 בתים ונאטמו 66.

מר ישראלי ממשיך ואומר כי ברצועת עזה נהרסו מתחילת האינתיפאדה 80 בתים ונאטמו

---

* לשכת שר הביטחון לא הגיבה על טיוטת הדו"ח.

36. דובר צה"ל גורס כי עד סוף יולי 89' נהרסו בעזה 73 בתים ונאטמו 37. אין התאמה בין הנתונים שמספקת לשכת שר הביטחון לבין אלה הנמסרים על-ידי דובר צה"ל.

בהודעה מטעם פרקליטות המדינה לבית המשפט העליון בשבתו כבית דין גבוה לצדק, נאמר כי בחודש אוקטובר 1988 נהרסו ארבעה בתים בשכם ובאותו חודש נהרסו עוד 6 בתים ביריחו.[6] בטבלה שהעביר אלינו דובר צה"ל מצוין שבחודש אוקטובר 1988 נהרסו בגדה המערבית 3 בתים. כאמור, על-פי הודעת פרקליטות המדינה, נהרסו באותו חודש לפחות 10 בתים בגדה המערבית.

באותה הודעה מטעם פרקליטות המדינה נכתב כי בחודש אוקטובר 1988 נאטמו בשכם 5 בתים. דובר צה"ל טוען שבאותו חודש לא נאטם אף בית אחד בגדה.

במכתב לח"כ דדי צוקר, החתום על-ידי שר הביטחון יצחק רבין, מיום 2 בספטמבר 1988, כותב השר כי על-פי הנתונים "כפי שהינם מופיעים **בדיווחים המבצעיים** של צה"ל [ההדגשה במקור]... בתקופה שמ-9.3.88 ועד 3.8.88 נהרסו באיו"ש 63 בתים ונאטמו 29 בתים".[7] ואולם, על-פי הנתונים שהעביר אלינו דובר צה"ל, בתקופה שאליה מתייחס שר הבטחון, נהרסו בגדה המערבית 58 בתים* ונאטמו לכל היותר 23. גם במקרה זה יש אי-התאמה בין הנתונים שמוסר שר הביטחון לבין הנתונים שמוסר דובר צה"ל.

ובאותו מכתב ממשיך שר הביטחון ואומר: "נציין כי בין השאר נהרסו בית המחבל שזרק בקת"ב לעבר הרכב של מש' מוזס, נהרס בית דוקר ר' עיריית אל-בירה, נהרס בית המחבל שרצח את יגאל שחף ז"ל בחברון". אלא שבית המחבל שזרק בקבוק תבערה על מכוניתה של משפחת מוזס, נהרס ביום פרוץ האינתיפאדה, 9.12.87, ובניגוד לדברי השר, אינו נכלל בתאריכים שאותם הוא מציין במכתבו.

בתשובה לשאילתא שהגיש ח"כ חיים רמון לשר הביטחון ביום 18.4.89,[9] השיב השר ביום 13.7.89: "באיו"ש ובאזח"ע נהרסו מטעמים בטחוניים... בשנת 89' — 57 בתים",[10] ואילו על-פי נתוני דובר צה"ל, בשנת 1989 (עד סוף יוני) נהרסו בגדה וברצועה 80 בתים. בהמשך תשובתו לאותה שאילתא, אומר שר הביטחון: "באיו"ש ובאזח"ע נאטמו מטעמים בטחוניים... בשנת 89' — 39 בתים". על-פי נתוני דובר צה"ל, בשנת 1989 (עד סוף יוני) נאטמו בגדה וברצועה 54 בתים. גם במקרה זה מוסר דובר צה"ל נתונים אחרים מאלה שמוסר שר הביטחון.

זאת ועוד. ביום 19.5.98 מצטט העיתון "מעריב" דברים שאמר אל"מ דוד יהב, היועץ המשפטי היוצא ביהודה ושומרון: "150 בתים ביו"ש ורצועת עזה, נהרסו או נאטמו מאז תחילת האינתיפאדה".[11] ושוב, על-פי דובר צה"ל, נהרסו ונאטמו מאז פרוץ האינתיפאדה ועד סוף אפריל 1989 — 268 בתים. יש הפרש של למעלה מ-100 בתים בין גירסת דובר צה"ל לבין גירסת היועץ המשפטי, המאשר כל הריסה ואטימה בטרם ביצועה.

לפיכך, עלינו לקבוע בצער, שאין באפשרותנו לסמוך את ידינו על הנתונים שדובר צה"ל העביר אלינו. בסרבו להמציא פירוט שיבהיר את נתוניו, ובהיותם סותרים את המידע שבידינו, לא נותר לנו אלא להטיל ספק בדיוקם. באותה מידה, ומאותן סיבות, אין אנו יכולים לקבל את הנתונים שהועברו אלינו (באמצעות חברי-כנסת) מלשכת שר הביטחון ומהשר רבין בעצמו.

---

* סך כל הבתים שנהרסו על-פי דובר צה"ל בין 1.3.88 ועד סוף אוגוסט 88' הוא 65. ידוע לנו בוודאות ש-4 מתוכם נהרסו לפני ה-9.3 ו-3 נהרסו אחרי ה-3.8.[8]

בדחותנו את הנתונים שסיפקה לנו מערכת הביטחון, עלינו לחזור ולהדגיש שהסתירות מצויות בתוך המערכת עצמה, בין נתוני דובר צה"ל לבין אלה של משרד הביטחון ובין שניהם לבין הנתונים שמוסרת פרקליטות המדינה.

אין אנו מאשימים את מערכת הביטחון באמירת אי-אמת ביודעין אלא באי-ידיעת העובדות לאשורן, בזלזול בחומרת הנושא ובזלזול בזכות הציבור לקבל ממנה מידע אמין ומדויק.

שלטונות הביטחון לא מקפידים על עקרון הפומביות ועל מסירת מידע וכך נמצא שהן הציבור והן נבחריו חסרים מידע שאיננו שנוי במחלוקת, בסוגיה של ענישה קולקטיווית, שאין עוררין על קיצוניותה ואילו חוקיותה ותועלתה מעוררים ויכוח.

מצב כזה הוא בלתי-נסלח במדינה שעקרון הפומביות וחופש המידע אמורים להיות בין עקרונותיה.

הבדיקה היחידה האפשרית להמצאת מספרים בדוקים ומדויקים, היא שליחת צוותי-שטח לבדוק כל מקרה של הריסה או אטימה המדווח על-ידי אחד המקורות. משימה כזאת בלתי אפשרית מבחינת כוח-אדם, משאבים וזמן, כאשר מדובר בלמעלה מ-300 בתים שנהרסו או נאטמו במלואם, ומבלי לקחת בחשבון עוד למעלה מ-60 הריסות חלקיות ואטימות חלקיות.

להערכתנו, אין כיום גורם ישראלי או פלסטיני שיכול להמציא את מספרם המדויק, והנכון להיום, של הבתים שנהרסו ונאטמו כאמצעי ענישה בשטחים.[12]

החוק

הריסות ואטימות של בתים בגדה המערבית וברצועת עזה נעשות על-פי תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חירום) 1945, מתקופת המנדט הבריטי על ארץ-ישראל.
וזו לשון התקנה:

119. שמט והריסה של רכוש וכו' (תיקון: 1947, 1948) (1) מפקד צבאי רשאי להורות בצו שישמטו לטובת ממשלת פלשתינה (א"י) כל בית מבנה או קרקע, שיש לו טעם לחשוד בהם שמהם נורה נשק אש כל-שהוא שלא כחוק או שמהם נזרקו, פוצצו, התפוצצו או נורו באופן אחר פצצה, רימון יד או חפץ נפיץ או מבעיר כלשהם שלא כחוק, או כל בית, מבנה או קרקע השוכנים בכל שטח, עיר, כפר, שכונה או רחוב, שבהם נוכח לדעת כי תושביהם, או מקצת מתושביהם, עברו, או ניסו לעבור, או חיזקו את ידי העוברים, או היו שותפים שלאחר מעשה לעוברים עבירה על התקנות האלה, עבירה שבה כרוכות אלימות או הטלת אימה או עבירה שעליה נדונים בבית-משפט צבאי; ומשמטו בית או מבנה או קרקע כלשהן כנ"ל רשאי המפקד הצבאי להחריב את הבית או את המבנה או כל דבר שבתוך או על הבית, המבנה או הקרקע. מקום שכל בית, מבנה או קרקע שמטו לפי צו מאת המפקד הצבאי כאמור לעיל, רשאי הנציב העליון בכל זמן, בצו, למחול על השמט כולה או מקצתה ואז תקומנה שנית, כדי מידת אותה מחילה, הבעלות על הבית, המבנה או הקרקע וכל טובות-הנאה או זכויות-שימוש, בבית, במבנה או בקרקע או עליהם, לקניין בני-האדם שהיו זכאים בהם אילולא ניתן צו השמט.
(2) חברים לחילות הממשלה או לחיל המשטרה, הפועלים בהרשאתו של המפקד הצבאי, רשאים לתפוס ולהחזיק, ללא פיצויים, כל רכוש בכל שטח, עיר, כפר, שכונה או רחוב כאלה הנזכרים בתקנת-משנה (1), לאחר שיפנו משם, ללא פיצויים, את המחזיקים הקודמים, אם ישנם כאלה.

התקנה ממשיכה להיות בתוקף בישראל מכוח ההוראות בדבר המשכיות הדין, כביטויין בסעיף 11 לפקודת סדרי השלטון והמשפט התש"ח-1948, ומוסיפה לחול בגדה המערבית מכוח הוראות דומות שחוקקו השלטונות הירדניים. כך גם לגבי רצועת עזה, בה לא השתנה הדין המקומי מאז תקופת המנדט.

מבין סמכויות הענישה הרבות שמפעיל צה"ל בשטחים, סמכות הריסת בתים ואטימתם היא אחת הקשות והדרקוניות ביותר. ראשית, מדובר בענישה מינהלית, בלא משפט ובלא כל הליך משפטי; שנית, זהו עונש קולקטיווי, שהרי מהריסת בית או מאטימתו נפגעים לא רק החשוד בעבירה אלא גם קשישים, נשים וטף, שהתגוררו עימו ואשר אינם חשודים בעבירה כלשהי; שלישית, כאשר מדובר בהריסת בית, זהו עונש בלתי הפיך.

המשפט הבין-לאומי מתיר לצה"ל לפוצץ בתים ולהפקיע רכוש רק כאשר הדבר נחוץ לצורכי ביטחון (גם ביטחון הצבא וגם ביטחון התושבים). סעיף 53 באמנת ג'נווה הרביעית משנת 1949, קובע כי:

אסור למעצמה הכובשת להחריב נכסי מקרקעים או להשמיד נכסי מטלטלים השייכים ליחיד או לרבים או למדינה או לרשויות ציבוריות אחרות, או לארגונים חברתיים או שיתופיים, אלא אם כן היו פעולות צבאיות מחייבות לחלוטין את ההחרבה וההשמדה האלה.

הוועידה הבין-לאומית של הצלב האדום, אשר פועלת על יסוד אמנת ג'נווה ואמונה על פירושה, פירשה, בנובמבר 1981, את המונח "פעולות צבאיות" כ"תזוזה, תנועה או פעולה אחרת שנעשית על-ידי צבא **בהקשר ללחימה**" [ההדגשה במקור].

בית המשפט העליון, ביושבו כבית משפט גבוה לצדק, דן בחוקיות צווי ההריסה והאטימה שמוציא המפקד הצבאי. בג"צ הדגיש בפסיקותיו כי תקנה 119 מהווה חלק מהמשפט שחל בגדה המערבית ערב כינונו של שלטון צה"ל, ולפיכך הסמכות לפי התקנה היא בגדר משפט מקומי.[13] הבג"צ גם הצהיר שהפיקוח שלו על שיקול הדעת של המפקד הצבאי הוא משפטי בלבד ושהוא נמנע מלהתערב בהיבטים האחרים של שיקול הדעת הזה: "פיקוחו של בית משפט זה על שיקול הדעת של המפקד הצבאי, ככל פיקוח שיפוטי אחר על מעשה המינהל, עניינו פיקוח משפטי על חוקיות שיקול הדעת ולא פיקוח עובדתי על היעילות או התבונה שבהפעלת אותו שיקול דעת. במסגרת זו, התוחמת את תחום התערבותנו, אף אין לנו כל יסוד להתערב בשיקולי המפקד הצבאי."[14]

עד היום לא קיבל בית המשפט אף עתירה נגד הריסת בית, ולא דחה טענה של מפקד צבאי בדבר השיקול הביטחוני העומד מאחורי הריסה או אטימה.

אמנת ג'נווה הרביעית משנת 1949 אוסרת ענישה קולקטיווית באופן חד-משמעי. בסעיף 33 של האמנה נאמר:

> שום מוגן לא ייענש על עבירה שלא עבר אותה בעצמו. עונשים קיבוציים וכל אמצעי הפחדה או אימתנות אסורים.

שאלת תלותה של אמנת ג'נווה בשטחים שנויה במחלוקת, אולם ממשלת ישראל הצהירה שהיא תכבד דה-פקטו את הוראותיה ההומניטאריות של האמנה בכל הקשור לשטחים שנכבשו ב-1967.[15] בית המשפט קבע שאין כל יסוד לטענה שהריסת בתים יש בה משום ענישה קולקטיווית.[16]

ביום 30.7.89 הטיל בג"צ הגבלה על השימוש בפיצוץ בתים למטרות ענישה.[17] בעקבות עתירה של האגודה לזכויות האזרח, אסר הנשיא שמגר (בהסכמת השופטים אלון וולנשטיין) לבצע באורח מיידי צו הריסה אלא במקרים של "צורך צבאי מיבצעי". בכל מקרה אחר, חייב הבג"צ את הצבא לכלול בצו ההריסה "הודעה בדבר מתן אפשרות למי שאליו מופנה הצו, לבחור פרקליט ולפנות למפקד הצבאי קודם להפעלת הצו, תוך זמן קצוב שיפורט, וכי לאחר מכן, אם ירצו בכך, תינתן להם שהות נוספת, אף היא קצובה בזמן, לפנות לבג"צ, בטרם יופעל הצו".

השיטה

הצו להריסה או לאטימת בית נחתם על-ידי המפקד הצבאי של האיזור. זהו הליך מינהלי שמבוצע ללא משפט וללא צורך בהוכחת אשמה בפני גוף שיפוטי ובדרך כלל הוא קודם להרשעה ולענישה שיפסוק, אם יפסוק, בית משפט.

ההריסה מבוצעת כמעט תמיד באישון לילה, באמצעות פיצוץ או בולדוזר, על-פי תנאי הסביבה ואופי המבנה, ואחרי שהוטל עוצר על סביבת הבית המיועד להריסה.

לרשות דיירי הבית עומד פרק זמן קצר ביותר לפינוי רכושם. בכמה מקרים לא ניתן לדיירים לפנות את חפציהם והבית נהרס או נאטם על תכולתו.[18] על-פי הנתונים שבידינו, בכל בית כזה מתגוררות 11 נפשות בממוצע.

כאשר ההריסה נעשית באמצעות פיצוץ, במקרים רבים נגרם נזק לבתים הסמוכים, עד כדי היותם בלתי ראויים למגורים.[19] במקרים אחדים נעקרו עצים, נהרסו בארות ונפגעו בעלי חיים.

לאחר ההריסה או האטימה, מקבלת המשפחה בדרך כלל אוהל מ-UNRWA או מהצלב האדום, והיא מקימה אותו על חורבות הבית ההרוס. אסור למשפחה לבנות שוב את ביתה או לפרוץ את הפתחים האטומים.

צילום: אלכס ליבק

הנתונים

יוני 1967 — דצמבר 1987*

בין השנים 1967—1978 נהרסו או נאטמו למעלה מ-1200 מבנים, רובם בשנות הכיבוש הראשונות.

ב-1979 נהרסו 9 בתים ונאטמו 9.

ב-1980 נהרסו 19 בתים ונאטמו 11.

ב-1981 נהרסו 17 בתים ונאטמו 7.

ב-1982 נהרסו ונאטמו 35 בתים.[20]

ב-1983 נהרסו ונאטמו על-פי נתוני PHRIC[21] — 12 בתים.

ב-1984: על-פי PHRIC — 2 בתים.

ב-1985: על-פי PHRIC — 44, ועל-פי אל-חאק — 48.[22]

ב-1986: PHRIC — 32, אל־חאק — 22, שר הביטחון — 49.[23]

כפי שניתן לראות מהאמור לעיל, יש קושי לקבוע את המספר המדויק של הבתים שנהרסו או נאטמו בין השנים 1967 ועד סוף 1987. המקורות השונים מדווחים על מספרים שונים, ונתוני שר הביטחון גבוהים בהרבה מנתוני המקורות הפלסטיניים.

9 דצמבר 1987 — 31 יולי 1989

כאמור במבוא, בשל חוסר שיתוף פעולה נאות מצד שלטונות הביטחון מחד ואי הקפדתם על עקרון הפומביות וחופש המידע מאידך, "בצלם" לא יכול לפרסם מספרים בדוקים ומדויקים של בתים שנהרסו או נאטמו בגדה המערבית וברצועת עזה במהלך האינתיפאדה. לפיכך, נתוני "בצלם" המופיעים בטבלה בעמ' 15 , אינם אלא הבתים ההרוסים והאטומים שלגביהם יש בידינו מידע, ויש להתייחס אליהם כאילו נכתבה התיבה "לפחות" לפני כל אחד מהם.

---

* הריסות ואטימות מלאות בלבד.

נתוני דובר צה"ל

ב ל מ " ס

הריסות ואטימות בתים בחלוקה לחודשים

	א י ר " ש		א ז ח "ע	
	הריסה	אטימה	הריסה	אטימה
ינואר 88				
פברואר				
מרץ	10		1	
אפריל	21		2	1
מאי	1	6	2	
יוני	10	9	5	
יולי	10	6	6	1
אוגוסט	13	2	7	
ספטמבר	16	1		
אוקטובר	3		7	1
נובמבר	17	12	7	9
דצמבר	4	1	5	
ינואר 89	15	8		5
פברואר	1	3	2	4
מרץ	15	3	12	4
אפריל				
מאי	12	7		
יוני	12	11	11	9
יולי			6	3
סה"כ	160	66	73	37

★ בדצמבר 87 לא בוצעו הריסות בתים או אטימות.
סה"כ הריסות: 233
סה"כ אטימות: 104

★ לא כולל שתי הריסות שארעו בתקופה הנ"ל, בענישה על פעולות חבלניות שארעו לפני תקופה זו.
★ לא כולל הריסת / אטימת חור בודד / חנות.

נתוני "בצלם"

הריסות ואטימות מלאות

להלן מספרי הבתים שלגביהם יש בידינו מידע. יש להתייחס למספרים כאילו נכתבה התיבה "לפחות" לפני כל אחד מהם.

	הגדה המערבית		רצועת עזה	
	הריסה	אטימה	הריסה	אטימה
דצמבר 1987*	1	0	0	0
ינואר 1988	0	0	0	0
פברואר	2	0	0	0
מרץ	13	0	1	0
אפריל	16	0	3	0
מאי	2	5	2	0
יוני	10	8	4	1
יולי	6	6	5	1
אוגוסט	13	2	2	0
ספטמבר	0	0	0	0
אוקטובר	17	6	4	1
נובמבר	17	8	6	2
דצמבר	4	1	1	0
ינואר 1989	15	6	1	5
פברואר	5	11	1	3
מרץ	14	3	8	1
אפריל	0	0	0	0
מאי	12	11	1	0
יוני	14	10	15**	3
יולי	3	2	9	2
סך הכול	**173**	**79**	**63**	**19**

בנוסף לבתים המופיעים בטבלה נהרסו גם מבנים שאינם בתי מגורים כגון חנויות, מחסנים, גדרות, קירות, בארות וכד', ועוד למעלה מ-60 בתים נהרסו ונאטמו באופן חלקי.

* העבירה בוצעה לפני פרוץ האינתיפאדה.

** אחד הבתים נהרס בעילה של עבירה שבוצעה לפני פרוץ האינתיפאדה.

צילום: אלכס ליבק

ניתוח הנתונים

בדקנו כ-330 מקרים של הריסות בתים ואטימתם, והבדיקה העלתה את המימצאים שיפורטו בהמשך. בבואנו לנתח את המגמות השתמשנו בנתונים שבידינו ולא באלה של דובר צה"ל.

הואיל וניתחנו מידגם רחב, אנחנו מניחים שהמגמות לא תימצאנה שונות גם אם וכאשר יביאו הגורמים המוסמכים לידיעת הציבור את המידע המלא והמפורט בנושא זה.

הריסות מלאות

מתוך כלל הבתים שנהרסו כליל, כ-74 אחוז היו בגדה המערבית וכ-26 אחוז ברצועת עזה.

א. העילות להריסה

1. הגדה המערבית

1.1 מתוך כלל הבתים שנהרסו כליל, בכ-30 אחוז מהמקרים נהרס הבית בעילה שאחד מתושביו חשוד ברצח, בהריגה או במעורבות ברצח או בהריגה. בכשליש ממקרים היה ההרוג ישראלי ובשני-שלישים מהמקרים היה ההרוג פלסטיני שנחשד בשיתוף פעולה.

1.2 בכ-9 אחוז מהמקרים נהרס הבית בעילה שאחד מתושביו חשוד בזריקת בקבוקי תבערה או אבנים שגרמו לפציעתם של אזרחים ישראלים, או בניסיון לרצח משתפי פעולה.

1.3 בכ-35 אחוז מהמקרים נהרס הבית בעילה שאחד מתושביו השליך בקבוקי תבערה שלא גרמו נזק, או הכין מטעני חומר נפץ שלא גרמו נזק.

1.4 3 בתים נהרסו בעילה של עבירת הסתה.[24]

1.5 3 בתים נהרסו בעילה של יידוי אבנים, שלא נמסר כי גרמו נזק.[25]

1.6 שני בתים נהרסו בעילה שתושביהם התנגדו בכוח למעצר.[26]

1.7 בשכם נהרסה בפברואר 89' הקומה שממנה הושלך הבלוק שהרג את החייל בני מייסנר ז"ל, שלבעליה לא היה כל קשר למעשה ההריגה.

1.8 13 בתים נהרסו באפריל 88' בכפר ביתא, בשל מה שמכונה "פרשת ביתא", לפחות אחד מהם נהרס בטעות שגם השלטונות מודים בה.

בחלק מהמקרים אין בידינו מידע על העבירה שבעקבותיה נחתם צו ההריסה.

2. רצועת עזה

2.1 מתוך כלל הבתים שנהרסו כליל, בכ-20 אחוז מהמקרים נהרס הבית בעילה שאחד מתושביו חשוד ברצח או בהריגה, או בהשתתפות ברצח או בהריגה. בכשליש מהמקרים היו ההרוגים ישראלים (אחד מהם הוא דרדור האוטובוס בדרך לירושלים, שבו נהרגו 16 נשים וגברים), ובשני-שלישים מהמקרים ההרוגים היו פלסטינים שנחשדו בשיתוף פעולה.

2.2 ב-4 אחוז מהמקרים נהרס הבית בעילה שאחד מתושביו נחשד בניסיון לרצח (ביניהם בתיהם של תוקפי הנערים ברמת- השרון).

2.3 בכ-60 אחוז מהמקרים נהרס הבית בעילה שאחד מתושביו נחשד בהשלכת בקבוק תבערה לעבר צה"ל או לעבר משתפי- פעולה, או בפעולות חבלה אחרות שלא גרמו נזק.

בחלק מהמקרים אין בידינו מידע על העבירה שבעקבותיה נחתם צו ההריסה.

3. סיכום

ברצועת עזה נדרשה עילה של פעולה חמורה להריסה, כגון חשד לרצח, להריגה, לניסיון לרצח או להריגה, או פעולה אחרת שיש בה סיכון חיים. ואילו בגדה המערבית נהרסו בנוסף לכל אלה גם בתיהם של חשודים ביידוי אבנים, חשודים בהסתה ואנשים שהתנגדו בכוח למעצר.

ב. החשודים

1. הגדה המערבית

1.1 בכ-60 אחוז מהמקרים הרסו את בית ההורים בשל עבירה שבה חשוד בנם.

1.2 בכ-18 אחוז מהמקרים היה החשוד הבעלים הרשומים של הבית שנהרס.

1.3 בכ-6 אחוזים מהמקרים הרסו את בית אחיו של החשוד.

1.4 ידוע לנו על מקרה אחד לפחות שבו הרסו את בית סבתו של החשוד וכן מקרה שבו הרסו את בית בנו של החשוד.[27]

1.5 ידועים לנו מקרים שבהם הרסו בתים שנשכרו על-ידי החשודים מאנשים שלא היו מעורבים בעבירה, וכן מקרים שבהם בעת ההריסה התגוררו בבתים משפחות ששכרו את הבתים מחשודים.[28]

1.6 לפחות ב-6 מקרים נהרסו בתים אחרי שאחד מתושביהם נהרג על-ידי כוחות הביטחון בעת ביצוע העבירה.[29]

1.7 לפחות ב-11 מקרים נהרסו בתי משפחות של מבוקשים בטרם נעצרו כלל.[30]

1.8 במקרים ספורים בלבד נהרס הבית אחרי שהחשוד הורשע על-ידי בית-משפט.

1.9 ב-2.12.88 מדווח עיתון "הארץ" על בתי חשודים בפעילות חבלנית שלא נהרסו בזכות אבותיהם שעומדים בקשר עם מערכת המימשל.[31]
בחלק מהמקרים אין בידינו מידע על קרבת המשפחה בין החשוד לבין בעל הבית.

2. רצועת עזה

1.1 בכ-80 אחוז מהמקרים הרסו את בית הוריו של החשוד בעבירה.

1.2 בכ-20 אחוז מהמקרים היה החשוד הבעלים הרשומים של הבית שנהרס.
לא ידוע לנו על מקרים בהם קירבת המשפחה בין החשוד לבין בעל הבית ההרוס היתה אחרת.

1.3 במקרה אחד נהרס ביתו של חשוד לאחר שנהרג על-ידי כוחות הביטחון בעת ביצוע אחת העבירות שהיוו עילה להריסה.[32]

1.4 לפחות ב-10 אחוז מהמקרים נהרס ביתו של חשוד לאחר שהורשע על-ידי בית-משפט.

3. סיכום

3.1 ברצועת עזה הרסו אך ורק את בית החשוד או את בית הוריו. בגדה המערבית הרסו ואטמו בתים של קרובים רחוקים יותר כגון אחים, סבתא ובן, וכן בתים שנשכרו על-ידי חשודים ובתים שהושכרו על-ידי חשודים, בתים שלאיש מתושביהם או לבעליהם לא היה כל קשר עם עילת ההריסה.

3.2 בגדה המערבית רק בכאחוז אחד מהמקרים המתינו להרשעת החשוד בטרם הרסו את ביתו. ברצועת עזה מגיע שיעור הריסת בתי מורשעים לכ-10 אחוז.

אטימות מלאות

מתוך כלל הבתים שנאטמו כליל, כ-20 אחוז היו ברצועת עזה וכ-80 אחוז היו בגדה המערבית*.

א. העילות לאטימה

1. הגדה המערבית

1.1 מתוך כלל האטימות המלאות, בכ-10 אחוזים מהמקרים נאטם הבית בעילה שאחד מתושביו חשוד ברצח, הריגה, או השתתפות ברצח או בהריגה.

1.2 בכ-10 אחוזים מהמקרים נאטם הבית בעילה שאחד מתושביו חשוד בניסיון לרצח או בפעולה שגרמה לפגיעה בבני-אדם.

1.3 בכ-60 אחוז מהמקרים נאטם הבית בעילה שאחד מתושביו נחשד בהטלת בקבוק תבערה, שריפת כלי רכב, הכנת מטעני חומר נפץ או פעולה אחרת שלא גרמה נזק.

1.4 שני בתים נאטמו בעילה שאחד מתושביהם יידה אבנים שלא נמסר כי גרמו נזק.[33]

1.5 בית אחד נאטם ל-3 חודשים בעילה שהושלכו ממנו אבנים, לאו דווקא על-ידי אחד מתושביו.[34]

1.6 בית אחד נאטם בעילה שמגגו נזרקו בלוקים, לאו דווקא על-ידי אחד מתושביו.[35]

1.7 בית אחד נאטם בירושלים המזרחית בעילה שאחד מתושביו הניח מטען חבלה ליד ביתו של השר אריאל שרון**.[36]

2. רצועת עזה

2.1 מתוך כלל האטימות המלאות, בכ-20 אחוז מהמקרים נאטם הבית בעילה שאחד מתושביו חשוד ברצח משתף פעולה.

2.2 בכ-13 אחוז מהמקרים נאטם הבית בעילה שאחד מתושביו חשוד בניסיון לרצח.

2.3 בשני-שלישים מהמקרים נחשד אחד מתושבי הבית בהשלכת בקבוק תבערה, התנכלות למשתפי פעולה וכדומה.

3. סיכום

ברצועת עזה נדרשה לאטימה עילה של חשד לפעולה חמורה, כגון רצח, הריגה, ניסיון לרצח או להריגה, או פעולה אחרת שיש בה סיכון חיים. ואילו בגדה המערבית נאטמו גם בתיהם של מיידי אבנים, וכן בתים שלאיש מתושביהם לא היה חלק בעבירה שהיוותה את עילת האטימה.

ב. החשודים

1. הגדה המערבית

1.1 בכ-70 אחוז מהמקרים נאטם בית הוריו של החשוד.

1.2 בכ-20 אחוז מהמקרים היה החשוד הבעלים של הבית שנאטם.

1.3 ידועים לנו 2 מקרים לפחות שבהם נאטם בית אחיו של החשוד.[37]

---

* על-פי נתוני דובר צה"ל, 35 אחוז מהאטימות היו ברצועה ו-65 אחוז בגדה.

** בירושלים המזרחית לא הורסים בתים אלא רק אוטמים אותם, וזאת כנראה על-פי דרישתו של ראש העיריה, טדי קולק. לא ידוע לנו על עוד בית שנאטם בירושלים, אם כי צו אטימה תלוי ועומד נגד דירתה של אשה המתגוררת בקומה שמעל דירתו של השר שרון במזרח ירושלים

1.4 בית אחד נאטם לאחר שנמכר על-ידי הורי החשוד למשפחה אחרת, עשרה ימים לפני ביצוע העבירה שהיתה עילת האטימה. בעת ביצוע האטימה ידעו שלטונות הביטחון שהבית נמכר.[38]
בחלק מהמקרים אין בידינו מידע על קרבת המשפחה בין החשוד לבין בעל הבית.

2. רצועת עזה
2.1 בכ-50 אחוז מהמקרים נאטם בית הוריו של החשוד.
2.2 בכ-50 אחוז מהמקרים היה החשוד הבעלים של הבית שנאטם.
לא ידוע לנו על קרבת משפחה אחרת בין החשוד לבין בעל הבית שנאטם.

3. סיכום
ברצועת עזה אטמו אך ורק את בית החשוד או את בית הוריו. בגדה המערבית הרסו ואטמו בתים של קרובים רחוקים יותר כגון אחים, וכן בית שנמכר עשרה ימים לפני ביצוע העבירה שהיתה עילת האטימה.

הריסות ואטימות חלקיות

בנוסף להריסות ולאטימות המלאות, מבצעים כוחות הביטחון גם הריסות ואטימות חלקיות. הורסים או אוטמים בין חדר אחד לכמה חדרים, בעוד שחלק אחר של הבית נשאר ראוי למגורים.[39]

א. הריסות חלקיות

1. הגדה המערבית
לא ידוע לנו על הריסות חלקיות בגדה המערבית.

2. רצועת עזה
2.1 ידועים לנו כ-30 מקרים של הריסות חלקיות, שהם כשליש מכלל ההריסות ברצועה.
2.2 העילות הן רצח משתפי פעולה, השלכת בקבוקי תבערה, חברות בארגון חבלה וכדומה.
2.3 בדרך כלל הורסים רק את חדרו של החשוד.

3. סיכום
בגדה אין הריסות חלקיות וברצועה כשליש מכלל ההריסות הן הריסות חלקיות.

ב. אטימות חלקיות

1. הגדה המערבית
1.1 ידועים לנו חמישה מקרים של אטימות חלקיות, שהם כשבעה אחוזים מכלל האטימות בגדה.[40]
1.2 העילה בכל חמשת המקרים היתה השלכת בקבוקי תבערה.
1.3 בשניים מהמקרים בוצעה האטימה החלקית לאחר שהחשוד הורשע על-ידי בית משפט.[41]

2. רצועת עזה
2.1 ידועים לנו כ-30 מקרים של אטימה חלקית, שהם כשני שלישים מכלל האטימות ברצועה.

2.2 העילות היו ניסיון לרצח, השלכת בקבוקי תבערה, חברות בארגון חבלה, תקיפת משתפי פעולה.

2.3 בדרך כלל נאטם חדרו של החשוד.

3. סיכום

בגדה היו רק 5 אטימות חלקיות, ואילו ברצועה כשני-שלישים מהאטימות הן חלקיות.

ממדי השימוש בהריסות בתים ואטימתם כאמצעי ענישה

מתוך כלל הבתים שנהרסו או נאטמו כליל, כ-77 אחוז היו בגדה המערבית וכ-23 אחוז ברצועת עזה.

יש לזכור בהקשר זה כי לפי נתוני "פרוייקט הגדה והרצועה" חיים בגדה המערבית למעלה ממיליון פלסטינים וברצועת עזה חיים קרוב לשבע מאות אלף. כלומר, כ-60 אחוז מהפלסטינים חיים בגדה המערבית וכ-40 אחוז ברצועת עזה.

אם נתייחס למספרי ההרוגים כנתון העשוי לשמש אינדיקציה לממדי האלימות, נמצא שמאז תחילת האינתיפאדה ועד סוף יולי 1989, 65 אחוז מתוך כל ההרוגים כתוצאה מירי, היו בגדה המערבית ו-35 אחוז ברצועת עזה.

לפיכך, אפשר להניח שהשימוש היחסי באמצעי הענישה הזה היה נפוץ בגדה המערבית יותר מאשר ברצועת עזה.

הריסת בתי הרוגים

עד סוף יולי 1989 נהרגו 477 פלסטינים מירי כוחות הביטחון. לטענת שלטונות הביטחון, החיילים יורים כאשר נשקפת להם סכנת חיים.

ידועים לנו לפחות שבעה מקרים שבהם נהרסו או נאטמו בתים של משפחות חשודים, לאחר שאלה נהרגו בידי כוחות הביטחון בעת ביצוע העבירה שהיוותה עילה להריסה או לאטימה.[42]

ב-470 מקרים, שבהם נורו פלסטינים למוות, לא נמצאה עילה להרוס או לאטום את בתיהם לאחר מותם.

יש לפיכך סתירה בין טענת מערכת הביטחון שהוראות הפתיחה באש מתירות ירי במקרים של סכנת חיים, לבין העובדה שעל-אף שצה"ל הורס בתי הרוגים, ב-470 מקרים לא נמצאה עילה להריסת בתיהם של מי שנהרגו מפני שלטענת הצבא סיכנו חיי חיילים.

צילום: אלכס ליבק

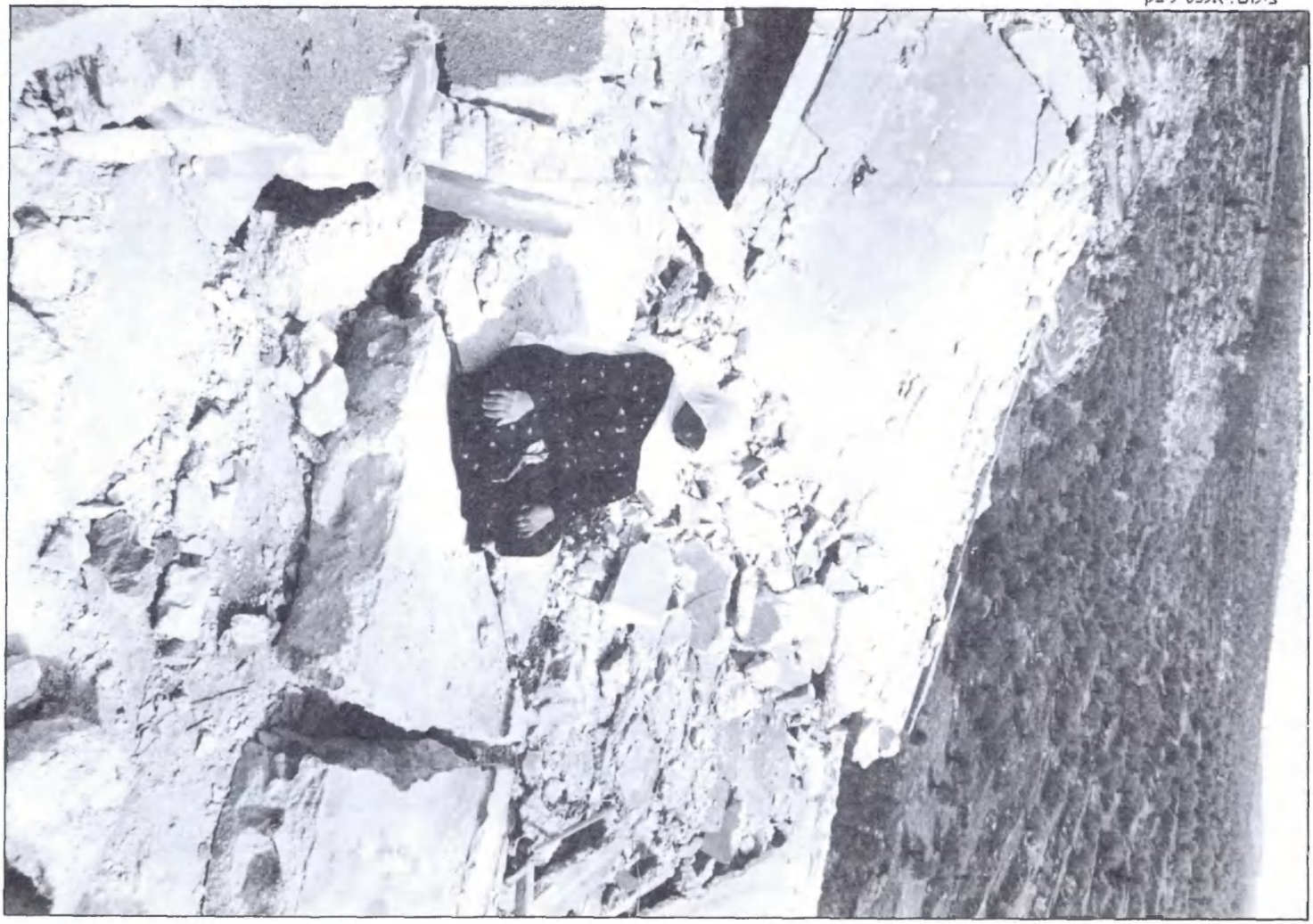

הריסה סביבתית

כאשר ההריסה נעשית על-ידי פיצוץ, לעתים קרובות נפגעים בתים בסביבה, בדרגות נזק שונות ועד כדי היותם בלתי ראויים למגורים.

באפריל 1988, כאשר פוצצו בתוך 48 שעות 13 בתים בכפר ביתא, בעקבות מה שמכונה "פרשת ביתא" — ובטרם נסתיימה (ואולי בטרם התחילה) החקירה על נסיבות האירועים בכפר — נפגעו עוד 21 בתים בסביבה.

במאי 89', כאשר הרסו שני בתים בכפר אל-ערוב באמצעות פיצוץ, נפגעו עוד 22 בתים סמוכים. ב-23.5.89 ביקרו חברי הכנסת שולמית אלוני ודדי צוקר, בלוויית אנשי "בצלם", באל-ערוב. במכתב לשר הביטחון, כותבת שולמית אלוני: "מסתבר שצה"ל, מטעמים אלה או אחרים, החליט לפוצץ בית אחד והתוצאה היתה פגיעה במספר גדול של בתים הגובלים באותו מבנה."[43]

ב-25.5.89, כאשר הרסו שני בתים בכפר אל-עזריה, נפגעו עוד 3 בתים סמוכים. ביום 17.6.89 ביקרו עו"ד דן סיימון מהאגודה לזכויות האזרח, באסם עיד מ"בצלם" ומהנדס הבניין גבריאל שנער באל-עזריה. המהנדס בדק את שלושת הבתים שניזוקו בפיצוץ והעריך את הנזק שנגרם להם בכ-52,000 ש"ח.[44]

יש בידינו דיווחים, רובם ככולם מהגדה המערבית, על עשרות מקרים שבהם בשעת פיצוץ בית נפגעו בתים בסביבה.

לעומת זאת, ב-7.6.89, פוצץ צה"ל שני בתים בעזה, בנוכחות עיתונאים ומצלמות טלוויזיה. בפיצוץ הזה לא נפגעו בתים בסביבה ודובר צה"ל אף עמד על כך בהודעתו לעיתונות. בהקשר זה אומרת חברת הכנסת אלוני במכתבה לשר רבין: "הואיל ומותר לנו להניח שצה"ל מאומן לפוצץ בית בדרך שלא תהיה פגיעתה רעה במבנים אחרים, ואין בכך רבותא גדולה, שהרי בארצות העולם הורסים בתים בני קומות רבות מבלי שתהיה כל פגיעה בסביבה הקרובה, מתעוררת המסקנה שהיה כאן מעשה זדון או רשלנות פושעת לגבי השכנים ורשלנות מיבצעית ככל שהדבר נוגע לחיילים".

לאור העובדה שרובה ככולה של ההריסה הסביבתית נעשתה בגדה המערבית, ולאור "הצלחת" הפיצוץ אל מול מצלמות הטלוויזיה, אין לנו ספק שצה"ל מחזיק הן בידע והן באמצעים לפוצץ בית מבלי לפגוע בבתים סמוכים. העובדה שבכל-כך הרבה מקרים נפגעו כל-כך הרבה בתים, לא יכולה להצביע אלא על זלזול בבני-אדם וברכושם.

מערכת הביטחון מפצה לעתים תושבים שבתיהם ניזוקו מפיצוץ בית סמוך. בתשובה לשאילתא של ח"כ חיים רמון,[45] אומר שר הביטחון: "מערכת הביטחון אכן שילמה פיצויים לתושבים אשר בתיהם נפגעו עקב הריסת בית סמוך לביתם, כל מקרה נבדק לגופו ומוערכים הנזקים. מאז דצמבר 87' אושרו לתשלום 34 דרישות פיצויים ושולם סך כולל של 50,335 ש"ח."[46] בממוצע — 1,480 ש"ח לכל בית.

בבדיקה שערך מהנדס מוסמך, בבתים שנפגעו כתוצאה מפיצוץ בית סמוך באל-ערוב הוערך הנזק באחד הבתים בסכום של 12,135 ש"ח ובבית אחר בסכום של 14,491 ש"ח.[47] בתשובת משרד הביטחון לתביעה לתשלום פיצויים על הנזקים, אושר לבית הראשון סכום של 400 ש"ח ולבית השני סכום של 1,200 ש"ח.[48]

לאור הנתונים האלה, נראים הסכומים המשולמים על-ידי מערכת הביטחון כפיצויי נזיקין על הריסה סביבתית, מנותקים מהמציאות.

מדיניות

במרץ 1988, במסגרת חבילת אמצעי ענישה שאישרה ממשלת ישראל להתמודדות עם מה שמתחיל להצטייר באותה שעה כהתקוממות עממית, הורחב באופן ניכר השימוש בשני אמצעים עיקריים, מעצרים מינהליים והריסות בתים.[49] באותו חודש הרסו בגדה המערבית 13 בתים ומאז ועד סוף יולי 1989 נהרסו או נאטמו בגדה 15 בתים בממוצע בכל אחד מחודשי האינתיפאדה. ברצועת עזה נהרסו או נאטמו באותה תקופה 5 בתים בממוצע בכל חודש*.

עד סוף מרץ 1988 נהגו להרוס בתי חשודים בעבירות שגרמו פגיעה בנפש. ביום 21.3.88 מדווחים העיתונים כי לראשונה הורסים בתי חשודים ביידוי בקבוקי תבערה, גם אם לא גרמו נזק. ואמנם, יום קודם לכן הרס צה"ל בגדה המערבית שלושה בתים של חשודים ביידוי בקבוקי תבערה.[50] מאז ועד היום מהווה יידוי בקבוק תבערה — גם אם לא גרם נזק — עילה להריסת בית או לאטימתו.

ב-17.1.89 מדווח עיתון "הארץ" כי "בפרקליטות הצבאית מסתיימת בימים אלה הכנת בסיס משפטי, שיאפשר לשלטונות הביטחון להרוס ולאטום בתי משפחות של תושבים מהשטחים אשר יימצא כי אבנים שהשליכו גרמו חבלה חמורה".[51]

באותו יום הרס צה"ל בקלקיליה שלושה בתים ואטם שניים נוספים של משפחות שבניהן נחשדו ביידוי אבנים. שום מקור לא מסר שהאבנים הללו גרמו נזק ברכוש או בנפש,[52] ושר הביטחון אף אמר כמה ימים אחר- כך, בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת: "אנו הורסים את ביתו של כל מי שמודה בזריקת אבן. מי שלא מודה — לא הורסים".[53] כלומר, גם שר הביטחון לא טען שהקריטריון להריסה הוא חומרת הנזק שנגרם כתוצאה מהשלכת האבן. עם זאת, לא ידוע לנו על עוד מקרים שבהם הרסו או אטמו בתים של מיידי אבנים שלא גרמו נזק.

ב-12.2.89 מדווחים העיתונים כי צה"ל מתכוון להרוס ולאטום בתים ששכרו חשודים בפיגועים, כאשר לבעלי הבית אין כל קשר לעילת ההריסה או האטימה.[54] לפי המידע שבידינו הרס צה"ל בית שכור כבר ביוני 1988, והוא עושה זאת לעתים עד היום.[55]

ב-17.3.89 מדווחת התקשורת כי לראשונה הרס צה"ל בתי מבוקשים בכפר ברוקין שבנפת ג'נין. "הארץ" מצטט גורמי צבא רשמיים שאמרו כי "צעד מעין זה, של הריסת בתי חשודים-נעדרים, הוא יחיד במינו, ונעשה רק במקרים חמורים במיוחד".[56] ב-22.3.89 כותב "הארץ", מפי גורמי צבא רשמיים, כי "בתי המבוקשים נהרסו בגלל מעשים חמורים במיוחד שבהם היו מעורבים, וכדי להוכיח כי מנוסתם והסתתרותם מפני השלטונות אינה מעניקה להם חסינות מפני הריסת ביתם".[57]

לפי המידע שבידינו, לא היתה זו הפעם הראשונה שצה"ל הרס בתי מבוקשים. ידוע לנו על כמה הריסות ואטימות בתים שבוצעו כבר במהלך שנת 1988, כאשר החשוד במעשה שהיה עילת ההריסה או האטימה היה עדיין מבוקש.[58]

באפריל 1989 הוחלט להפסיק את ההריסות והאטימות למשך חודש, כמחווה לרגל חג הרמדאן. למותר לציין שצווי ההריסה לא בוטלו אלא ביצועם רק נדחה לחודש מאי, שבו נהרסו ונאטמו לפחות 33 בתים.

---

* על-פי דובר צה"ל, הממוצע ברצועה הוא 7 בתים בכל חודש.

בשאילתא שהיפנה ח"כ חיים רמון לשר הביטחון ביום 17.4.89, הוא מבקש מהשר להשיב על השאלה: "מהן העילות שבשלהן מבצעת מערכת הביטחון הריסות בתים?".[59] בתשובתו מיום 13.7.89, לא משיב השר לשאלה שאליה כיוון ח"כ רמון, והוא אומר: "הריסות בתים נעשות בשל שתי עילות נפרדות ושונות תכלית השינוי, האחת — בשל בניה בלתי חוקית, דהיינו שלא על-פי דיני תכנון ובניה, והשניה — כסנקציה מינהלית המופעלת על-פי תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חירום) 1945 נגד תושב הבית אשר עבר עבירה בטחונית חמורה או כאשר מתוך אותו בית הופעל נשק חם".[60]

מכל האמור לעיל עולה כי המדיניות משתנה מעת לעת, לעתים נקבעת מדיניוות שמבוצעת לאורך זמן ולעתים המדיניות החדשה מבוצעת באורח כמעט חד-פעמי. כמו כן, יש פער בין המדיניות המוצהרת, כפי שגורמים ביטחוניים מציגים אותה בפני התקשורת, לבין הנעשה בשטח.

מתשובתו של שר הביטחון לח"כ חיים רמון אנו למדים על הקושי בקבלת תשובה ממערכת הביטחון לשאלת מדיניותה באשר להריסות בתים ואטימתם, אם משום שאין לה מדיניות ברורה או מפני שאין ברצונה להגדיר את מדיניותה בפומבי.

מההשוואה בין הממדים, העילות ואופן הביצוע של הריסות בתים ואטימתם בין הגדה המערבית לרצועת עזה, עולה שאין כל אמת-מידה קבועה להחלטה על הפעלת אמצעי הענישה הזה.

על אותה עבירה — כולל רצח — הורסים במקרה אחד, אוטמים במקרה אחר והורסים או אוטמים חלקית במקרה שלישי. על עבירות כגון השלכת בקבוק תבערה, הורסים או אוטמים בית חשוד אחד ולא נוגעים לרעה בבית חשוד אחר.

אין מנוס מהמסקנה שההחלטה על הריסת או אטימת בית היא במידה רבה שרירותית, נטולת קריטריונים ברורים ותלויה במידה רבה בנפשות הפועלות בשטח, אלוף הפיקוד, מפקד האיזור, היועץ המשפטי של האיזור וכדומה.

טיעון ההרתעה

במשך השנים, בכל עת שהתעורר ויכוח באשר לחוקיות או לתבונה בהריסות בתים ואטימתם, הועלתה ההרתעה כנימוק להפעלת שיטת הענישה הזאת.

גם כבוד השופט אהרן ברק אומר, בבג"צ 126/38, כי הפעלת תקנה 119 באה "לשם הרתעתם של מפירי סדר אשר בהתנהגותם גורמים לפגיעות קשות וקטלניות באנשים אחרים".[61] בבג"צ אחר, 437/79, נאמר כי "מדובר בתקנה 119 הנ"ל בפעולת עונשין בלתי שגרתית, שמטרתה העיקרית היא הרתעה מפני ביצוע מעשים דומים."[62]

כאשר הוחלט, במרץ 1988, להגביר את הריסות ואטימות הבתים כאמצעי ענישה, סברו שלטונות הביטחון שזהו אחד האמצעים שיעצור את ההתקוממות.[63]

ב-8 בנובמבר 1988, אמר הרמטכ"ל, רב-אלוף דן שומרון, בוועדת החוץ והביטחון של הכנסת כי "למרות הנזק לטווח ארוך שמסב פיצוץ הבתים, אין להניח לאינתיפאדה להמשיך ולהשתולל. אין להתעלם גם מהיות פעולה זו בעלת משמעות מרתעת".[64]

גם שר הביטחון בישר מעת לעת על ירידה ברמת הפיגועים בעקבות הריסות הבתים. ב-24.1.89 אמר מר רבין: "לאחרונה הצטמצמה תופעת השלכת בקבוקי התבערה כתוצאה ממדיניות הענישה שנקטנו, המתבטאת בהרס בתים".[65]

בתצהיר תשובה לבג"צ של אלוף פיקוד המרכז עמרם מצנע, הוא אומר, בין השאר:

"18...ב. על-פי הנתונים שברשותי, מדיניות זו [של הפעלת הסנקציה שבתקנה 119] הביאה לתוצאות בכך שכמות מקרי זריקות בקבוקי התבערה פחת במידה משמעותית מאז הנהגתה. כך, לשם הדוגמא, במהלך חודש יולי ומחצית חודש אוגוסט נרשמו באיו"ש 113 מקרים של השלכת בקבוקי תבערה 'בלבד'. להערכתי מרכיב משמעותי בירידה זו, אשר אנו מקווים כי תימשך בחודשים הקרובים, ניתן לייחס להשפעה שבהפעלת תקנה 119, במלוא חומרתה ובמידיות נגד בתיהם של זורקי בקבוקי התבערה."[66]

בהמשך לתצהירו של אלוף הפיקוד, ובדרישה לקבלת פרטים נוספים במסגרת עתירתו לבג"צ, שואל עו"ד יהושע שופמן מהאגודה לזכויות האזרח את עו"ד נילי ארד, מנהלת מחלקת הבג"צים בפרקליטות המדינה, במכתב מיום 5 ספט' 1988:

"1. א. מה הם הנתונים שברשות המשיבים, כאמור בסעיף 18ב' לתצהירו של המשיב 1, המוכיחים לדעתם כי מדיניות השימוש בתקנה 119 הביאה לירידה במספר המקרים של זריקת בקבוקי התבערה?

ב. האם יש בידיהם נתונים המוכיחים כי מהירות השימוש באמצעי זה הביאה לירידה במספר המקרים של זריקת בקבוקי תבערה? אם כן, מה הם נתונים אלה?"[67]

בתשובתה, ביום 16 נוב' 1988, כותבת עו"ד ארד:

"לשאלה 1(א)-(ב):

האמור בסעיף 18 מן התצהיר הינו פועל יוצא של הערכה ביטחונית מקצועית המבוססת, בין היתר, גם על הנתונים המפורטים באותו סעיף."[68]

ועוד שואל עו"ד שופמן:

"2. א. מה הם הנתונים שבידי המשיבים המוכיחים, לדעתם, כי אטימת בית מרתיעה פחות מהריסת בית?

ב. מה הם הנתונים שבידי המשיבים המוכיחים, לדעתם, כי אטימת בית במהירות והריסתו לאחר זמן מרתיעה פחות מהריסה מהירה?"

ועונה עו"ד ארד:

"לשאלה 2(א)-(ב): האמור בסעיף 16(ב) מתצהיר התשובה, לפיו אפקט ההרתעה הגדול ביותר הוא בהריסת בית באופן דחוף ומיידי להבדיל מאטימתו – מבוסס על הערכה

ביטחונית-מקצועית של הגורמים הממונים בשטח."

בתשובותיה של מנהלת מחלקת הבג"צים בפרקליטות המדינה אין נתונים העשויים לחזק את נימוק ההרתעה, והוא מוגדר בניסוח הכללי "הערכה ביטחונית-מקצועית". ככל הידוע לנו לא נעשה כל מאמץ או ניסיון לבדוק האם הריסות בתים אכן מהוות הרתעה מפני ביצוע עבירות ביטחון, והאם הענישה הזאת יעילה אפילו לשיטתה של מערכת הביטחון.

העובדות בשטח הן, שאחרי הריסתם ואטימתם של למעלה מ-300 בתים, שגרמו לכ-4000 חסרי קורת-גג, האינתיפאדה — על כל גילוייה, ובכללם זריקת בקבוקי תבערה — עוד נמשכת. בהנחה שמספר ההרוגים מצביע על רמת האלימות, יש לזכור כי בחודש יולי 89' התרחשו אירועים שבמהלכם נהרגו מירי כוחות הביטחון 31 מתושבי השטחים, ובחודש אוגוסט 89' נהרגו באירועים כאלה 28 פלסטינים.

זאת ועוד. הריסת שלושה בתים של חשודים בניסיון לפגוע במשתף פעולה, בכפר בידיה, במרץ 88', לא הרתיעה חמישה מתושבי אותו כפר מלהתנקש בחיי המוכתר באוקטובר של אותה שנה, ובתיהם נהרסו ב- 14.10.88.

גם בג'לזון נמצאו עילות חוזרות ונשנות להריסת בתים: ביוני 88', בתחילת אוגוסט 88' ובסוף אוגוסט 88'. סך הכול נהרסו בג'לזון שמונה בתים, לפני ששניים מבני הכפר השליכו בקבוק תבערה על אוטובוס וגם בתיהם נהרסו בנובמבר 88'.

ידועים לנו עוד מקרים רבים של הריסה חוזרת באותו כפר, ולפיכך אפשר לשער שאפילו ברמת הכפר הבודד לא מהווה הריסת בית הרתעה מפני השתתפות פעילה באינתיפאדה.

צילום: אלכס ליבק

בניה בלתי חוקית

בנוסף לבתים שנהרסו כאמצעי ענישה נגד חשודים בעבירות, נהרסו עוד מאות בתים בשל בניה בלתי-חוקית, רובם ככולם בגדה המערבית. נתונים על ההריסות האלה קשים גם הם להשגה, ונדמה שגם במקרה זה אין אף גורם שיכול להמציא את המספר המדויק.

אין בכוונתנו לנסות ולהקיף כאן את הנושא הזה — שהוא, כאמור, סבוך ורחב-יריעה, וראוי לדיון נפרד — אלא רק להעלות את ההשערה, שהריסת בתים בנימוק של עבירה על חוקי התכנון והבניה משמשת גם היא כשיטת ענישה.

שר הביטחון, בתשובתו לשאילתא של ח"כ חיים רמון, אמר שבשנת 1986 הרסו 197 בתים שנבנו ללא רשיון; בשנת 1987 הרסו 196 בתים כאלה; ובשנת 1988, השנה הראשונה לאינתיפאדה, הרסו 505 בתים בשל בניה בלתי-חוקית.[69]

ב-8 בנובמבר 1988, הרס צה"ל את ביתו של חוסיין בשאראת בכפר טאמון. בנו של בשאראת דקר את החייל דוד דניאל במושב משואה, ונהרג על-ידי תושב המקום.

העניים שבתושבי הכפר טאמון עובדים באיזור הגייפטליק ומתגוררים שם בכל מיני מיבנים, חלקם סככות, שנבנים במקום ללא רשיון. כמה ימים לאחר הריגת החייל על-ידי תושב טאמון, הרסו כוחות הביטחון כמה עשרות מיבנים כאלה באיזור הגייפטליק וגירשו את התושבים לכפרם.

מבלי להיכנס לבעיית הקושי שבהשגת רשיון בניה בגדה, יכולים הנתונים הללו — המצביעים על עליה תלולה בהריסות מאז פרוץ האינתיפאדה — לעורר השערה, ששלטונות הביטחון משתמשים בנימוק של בניה בלתי-חוקית להריסת בתים כשיטת ענישה נוספת וכמכשיר להכבדת ידם על האוכלוסיה הפלסטינית בתקופת האינתיפאדה.

מסקנות

א. נתונים

1. הואיל ויש סתירה בין נתוני דובר צה"ל לבין נתוני שר הביטחון, והואיל ושניהם אינם מפרטים את הנתונים הללו, והואיל וברוב המקרים אין התאמה בין נתוניהם לבין המידע שבידינו, עלינו לקבוע, שהן הנתונים שמסר לנו דובר צה"ל והן אלה שקיבלנו ממשרד הביטחון, אינם אמינים ואינם מדויקים.
2. שלטונות הביטחון מזלזלים הן בחומרת הנושא והן בזכותו של הציבור לקבל מהם מידע אמין ומדויק, ואינם מקפידים על עקרון הפומביות ועל חובתם לכבד את חופש המידע.
3. להערכתנו אין כיום גורם ישראלי או פלסטיני שיכול להמציא את מספרם המדויק והנכון להיום של הבתים שנהרסו ונאטמו כאמצעי ענישה בשטחים.

ב. הפעלת הענישה בגדה המערבית בהשוואה לרצועת עזה

1. ברצועת עזה נדרשת להריסה או לאטימה עילה של חשד לפעולה חמורה, כגון רצח, הריגה, ניסיון לרצח או להריגה, או פעולה אחרת שיש בה סיכון חיים. ואילו בגדה המערבית נהרסו ונאטמו בנוסף לכל אלה גם בתיהם של חשודים ביידוי אבנים, חשודים בהסתה ואנשים שהתנגדו בכוח למעצרם.
2. ברצועת עזה הרסו או אטמו רק את בית החשוד או את בית הוריו. בגדה המערבית הרסו ואטמו בתים של קרובים רחוקים יותר כגון אחים, וכן בתים שנשכרו או הושכרו על-ידי חשודים, בתים שלאיש מתושביהם או לבעליהם לא היה כל קשר עם עילת ההריסה או האטימה.
3. בגדה המערבית רק בכאחוז אחד מהמקרים המתינו להרשעת החשוד בטרם הרסו או אטמו את ביתו. ברצועת עזה מגיע שיעור הריסת ואטימת בתי מורשעים לכ-10 אחוזים.
4. בגדה המערבית אין הריסות חלקיות וידועים לנו רק חמישה מקרים של אטימות חלקיות. ברצועת עזה כשליש מההריסות וכשני-שלישים מהאטימות הן חלקיות.
5. רובם ככולם של הדיווחים על הריסה סביבתית באים מהגדה המערבית.
6. בהשוואה למספר התושבים, ובהנחה שמספר ההרוגים מצביע על ממדי האלימות, השימוש היחסי בהריסות ובאטימות בתים כאמצעי ענישה נפוץ בגדה המערבית יותר מאשר ברצועת עזה.

ג. הריסה סביבתית

1. אין לנו ספק שצה"ל מחזיק הן בידע והן באמצעים לפוצץ בית מבלי לפגוע בבתים סמוכים. העובדה שבכל-כך הרבה מקרים נפגעו כל-כך הרבה בתים, לא יכולה להצביע אלא על זלזול בבני-אדם וברכושם.
2. הסכומים שמשלמת מערכת הביטחון כפיצויי נזיקין על בתים שנפגעו כתוצאה מפיצוץ בית סמוך, אינם עומדים במבחן המציאות, ואינם מכסים את הוצאות תיקון הנזקים.

ד. מדיניות

1. המדיניות משתנה מעת לעת, לעתים מוכרזת מדיניות שמבוצעת לאורך זמן ולעתים המדיניות החדשה מבוצעת באורח כמעט חד- פעמי.
2. יש פער בין המדיניות המוצהרת, כפי שגורמים ביטחוניים מציגים אותה בפני

התקשורת, לבין הנעשה בשטח.

3. יש קושי בקבלת תשובה ממערכת הביטחון לשאלת למדיניותה באשר להריסות בתים ואטימתם, אם משום שאין לה מדיניות ברורה או מפני שאין ברצונה להגדיר את מדיניותה בפומבי.
4. אין כל אמת-מידה קבועה וברורה להחלטה על הריסת בית או אטימתו. ההחלטה היא במידה רבה שרירותית, נטולת קריטריונים ברורים ותלויה כנראה בנפשות הפועלות בשטח.

ה. טיעון ההרתעה

1. ככל הידוע לנו לא נעשה כל מאמץ או ניסיון לבדוק האם הריסות הבתים אכן מהוות הרתעה מפני ביצוע עבירות ביטחון, והאם הענישה הזאת יעילה אפילו לשיטתה של מערכת הביטחון.
2. אחרי הריסתם ואטימתם של למעלה מ-300 בתים, האינתיפאדה עוד נמשכת, ולמרות הצהרות ותקוות של גורמים שונים במערכת, לא חלה בה רגיעה.
3. ידועים לנו מקרים רבים של הריסה חוזרת באותו כפר, ולפיכך אפשר לשער שאפילו ברמת הכפר הבודד לא מהווה מראה עיניים של הריסת בית הרתעה מפני השתתפות פעילה באינתיפאדה.
4. גם אילו הוכיחה מערכת הביטחון מיתאם בין הריסות בתים לבין ירידה ברמת האלימות, לא היה בכך כדי להצדיק הפרה כזו של זכויות האדם והפרת החוק הבין-לאומי.

ו. הריסות בעילה של בניה בלתי חוקית

לאור העליה התלולה מאז פרוץ האינתיפאדה בהריסות המבוצעות בשטחים בנימוק של עבירה על חוקי התכנון והבניה, ומבלי להיכנס לבעיית הקושי שבהשגת רשיון בניה, מתעוררת ההשערה ששלטונות הביטחון משתמשים בנימוק של בניה בלתי חוקית להריסת בתים כשיטת ענישה נוספת וכמכשיר להכבדת ידם על האוכלוסיה הפלסטינית.

הערות שוליים

1. ת"כ דדי צוקר, שמ-2579, 19 יולי 1989.
2. ח. ישראלי, לשכת שר הביטחון, ק/ 9802, 1 ספט' 1989.
3. סגן ליאת מנחמי, דובר צה"ל, חי-2846-2, 7 אוג' 1989. הנתונים מופיעים בשלמותם בעמ' 14.
4. ראה למשל, אורון מאירי, **חדשות**, 7 יולי 1989: "צה"ל הרס ואטם אתמול בתים של חשודים בהתנכלות לחשודים בשיתוף פעולה מהגדה. בין הבתים שנהרסו, ביתו של עטיה נעסן בכפר אל-מורייר שליד רמאללה...כן נהרסו שני בתי תושבים מהכפר תולתי שליד קלקיליה...דובר צה"ל מסר על הריסת ביתו של תושב הכפר קסרא ושני תושבי ג'נין."
5. ראה הערה 2 לעיל.
6. בג"צ 358/88, האגודה לזכויות האזרח בישראל נגד אלוף פיקוד המרכז ואלוף פיקוד הדרום.
7. יצחק רבין, שר הביטחון, ק/10073, 2 ספט' 1988.
8. ב-7.3.88 נהרסו שני בתים בקבטיה ושניים נוספים בכפר בידו.
ב-24.8.88 נהרסו 3 בתים בג'לזון.
9. ח"כ חיים רמון, שאילתא ישירה לשר הביטחון, 18 אפר' 1989.
10. יצחק רבין, שר הביטחון, ק/7843, 13 יולי 1989.
11. ברוך מאירי, **מעריב**, 19 מאי 1989.
12. PHRIC שולח צוותים לגביית עדויות בשטח בכל מקרה של הריסה או אטימה ולפיכך ייתכן שנתוניו הם המדויקים ביותר. עם זאת, מסיבות טכניות, בשל מספרם הרב של הבתים ובשל קצב ההתרחשויות בשטח, לא יכול היה PHRIC לספק לנו נתונים מעודכנים להיום מבעוד מועד.
13. בג"צ 897/86, פ"ד מא(2) 522, 525.
14. בג"צ 274/82, פ"ד לו(2) 755, 756.
15. M. Shamgar, **The Observance of International Law in the Administered Territories**, Israel Yearbook on Human Rights (Tel-Aviv University, 1971) (1) 262, 266
16. בג"צ 698/85, פ"ד מ(3) 44.
17. ראה הערה 7 לעיל.
18. ראה תצהירים בנספחים ב', ג'.
19. ראה "הריסה סביבתית" בעמ' 23 וכן נספחים ד', ו', ז'.
20. דדי צוקר, אבנר הלפרין ואחרים, **זכויות האדם בשטחים המוחזקים ע"י צה"ל 1979-1983** (המרכז הבינלאומי לשלום במזרח התיכון, 1983).
21. נתוני PHRIC לשנים שלפני פרוץ האינתיפאדה מבוססים על מקורות משניים.
22. **Punishing a Nation,** Human Rights Violations During the Palestinian Uprising, December 1987 — December 1988 (Al-Haq, 1988).
23. ראה הערה 10 לעיל.
24. 5.4.88, יאמון.
ראה למשל, פנחס ענברי, **על המשמר**, 6 אפר' 1988: "צה"ל מחמיר את הקריטריונים להריסת בתים. אתמול נהרסו בכפר יאמון שליד ג'נין שלושה בתים של חשודים בהסתה. עד כה נהג הצבא להרוס רק בתי מחבלים ממש."
25. 17.1.89, קלקיליה.
ראה למשל, אורי ניר ואיתן רבין, **הארץ**, 18 ינואר 1989:
"אור ליום אתמול הרס צה"ל שלושה בתי משפחות של צעירים, תושבי קלקיליה, שמיוחסת להם מעורבות בכמה מקרים של יידוי אבנים על כלי-רכב ישראליים באיזור קלקיליה. זו הפעם הראשונה שצה"ל הורס בתי משפחות של חשודים ביידוי אבנים בשטחים."
וכן, יוסי ורטר, **חדשות**, 25 ינואר 1989, בדיווח על דברי שר הביטחון לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת: "אנו הורסים את ביתו של כל מי שמודה בזריקת אבן. מי שלא מודה, לא הורסים", הסביר השר."
26. 19.5.89, צוריף.
ראה למשל, דוד רגב ואחרים, **ידיעות אחרונות**, 21.5.89:
"כוחות הביטחון הרסו אור ליום שישי שני בתים של תושבי הכפר צוריף בנפת בית-לחם. בית אחד שייך למשפחה, שבניה זרקו בלוקים לעבר חיילי צה"ל ולא איפשרו להם להתקרב לבית כדי

לבצע מעצרים. במקרה השני נהרס ביתו של צעיר שהיה מבוקש למעצר ובמהלך מעצרו ניסה לתקוף בגרזן קצין צה"ל. זו הפעם הראשונה שצה"ל הורס בתים של אנשים אשר התנגדו בכוח בעת מעצרם וניסו לתקוף חיילים."

27. ב-31.10.88 הרסו ביריחו את בית סבתו של חשוד בהשלכת בקבוק תבערה. וב-3.5.89 הרסו באירטס את בית בנו של חשוד ברצח משתף פעולה.

28. ב-15.6.88 הרסו בג'נין בית של אדם המתגורר בסעודיה, בעילה שבנו של השוכר חשוד ברצח.
ב-31.10.88 הרסו ביריחו בית שנשכר על-ידי אביהם של חשודים בזריקת בקבוק תבערה.
בג"צ 45/89 אישר הריסת בית שכור בשל פעולות השוכרים.

29. ב-7.4.88 הרסו בביתא את בית אביו של מוסא בני-שמסה, שנהרג מירי של רומם אלדובי, במה שמכונה "פרשת ביתא".
ב-7.11.88 הרסו בטאמון את בית אביו של אחמד חוסיין בשאראת, דוקר החייל דוד דניאלי במושב משואה, שנורה ונהרג על-ידי תושב המקום.
ב-14.12.88 הרסו בבורקין את ביתו של חמדאן א-נג'אר, שהרג את יעקב פרג מהר ברכה ואת חייל צה"ל ארתור הרסטיג, ונהרג בידי חייל אחר.
ב-19.5.89 הרסו שני בתים בעידנא ובית אחד בנובא, של משפחות שלושה חברי חוליה שנהרגו בהיתקלות עם צה"ל בהר חברון, שבה נהרג סמל יצחק רווח.

30. 7.3.88 — קבטיה, 11.3.88 — בידיה, 5.4.88 — יאמון, 1.5.88 — עידנא, 16.6.88 — סלפית, 24.8.88 — ג'לזון, 16.3.89 — 4 בתים בבורקין, 3.5.89 — אירטס.
ראה נספחים ד', ה'.

31. אורי ניר, **הארץ**, 2 דצמ' 1988.

32. ב-29.6.89 נהרס ברפיח ביתו של מוחמד אל ג'מאל, שהרג את סרן רון טל באוגוסט 87', ונהרג בהיתקלות עם כוחות הביטחון באוקטובר 87'. באותה תקרית נהרג איש השב"כ ויקטור ארג'ואן.

33. 17.1.89, קלקיליה.
ראה הערה 25 לעיל.

34. 23.6.88, חלחול.

35. 13.6.89, עסקר.
ראה גם, איתן רבין, **הארץ**, 14.6.89: "צה"ל פעל אתמול בצורה חסרת תקדים כאשר אטם את בית משפחת אחמד ג'אבר ממחנה הפליטים עסקר החדש. דובר צה"ל הודיע כי הבית נאטם לאחר שמגגו הושלכו בלוקים."

36. ראה למשל, צבי זינגר ודוד רגב, **ידיעות אחרונות**, 10 פבר' 1989: "בבירה נאטם ביתו של חשוד בהנחת מיטען חבלה ליד בית שרון"
וכן, אוריאל בן-עמי, **על המשמר**, 10 פבר' 1989: "כוחות הביטחון והמשטרה אטמו אתמול את ביתו של אסיר...שהואשם שהניח מטען חבלה אשר התפוצץ בפתח ביתו של השר שרון...יש לציין כי על-פי דרישת ראש עיריית ירושלים טדי קולק, אין הורסים בתים של מחבלים החשודים בהנחת מטענים כפי שנהוג בשטחים, אלא רק אוטמים אותם."

37. 4.7.88, שני בתים בכפר סנג'ל.

38. ב-12.3.89 אטמו בבית-לחם את בית משפחת מסאלמה, שקנתה את הבית עשרה ימים קודם לכן ממשפחת הרמאס, שאחד מבניה, רמי הרמאס, דקר חייל. הקונים הציגו בפני קצין במינהל האזרחי את כל אישורי הקניה, אך הבית נאטם.
ראה גם, יזהר באר, **כל העיר**, 24.3.89.

39. במכתבו, ק/9802 מיום 1 ספט' 1989, כותב ח. ישראלי מלשכת שר הביטחון, כי ברצועת עזה נהרסו 12 חדרים/מבנים ונאטמו 37 חדרים/מבנים, וזאת בנוסף להריסות ולאטימות המלאות.

40. 14.2.88 — קלנדיה, 24.5.88 — עין דינק, 29.5.88 — קלנדיה, 1.6.88 — דיר דבון.

41. 14.2.88 — קלנדיה, 29.5.88 — קלנדיה.

42. ראה הערות 29 ו-32 לעיל.

43. ח"כ שולמית אלוני, סר-587, 23 מאי 1989.
ראה גם נספח ו'.

44. ראה נספח ז'.

45. ראה הערה 9 לעיל.

46. ראה הערה 10 לעיל.

47. עו"ד דן סיימון, האגודה לזכויות האזרח, 12 יולי 1989.

48. קמ"ט תובענות, המינהל האזרחי ביו"ש, 27 יולי 1989.

49. ראה למשל, אבי בניהו, **על המשמר**, 17 מרץ 1989: "ענישה סביבתית בניסיון למנוע מעבר למרי

אזרחי 'ממוסד'".
דן סגיר, **הארץ**, 20 מרץ 1988: "הרמטכ"ל אישר נוסח חדש לצו בדבר מעצרים מינהליים בשטחים...על פיו לא יעמדו מעצרים אלו בפני ביקורת שיפוטית."

50. אורי ניר ואיתן רבין, **הארץ**, 21 מרץ 1988: "במסגרת החמרת המדיניות הננקטת נגד משליכי בקבוקי תבערה, הרסו אתמול כוחות הביטחון שלושה בתים של צעירים תושבי הכפר סילת-אל-חארתיה שבשומרון, החשודים בהשלכת בקבוקי תבערה על חיילים."
אורן כהן ושמעון אלקבץ, **"חדשות"**, 21 מרץ 1988: "הורחבה מדיניות הריסת הבתים".
וכן, אבי בניהו, דליה שחורי ואחרים, **ידיעות אחרונות**, 21 מרץ 1989: "כוחות הביטחון הרסו אמש 9 בתים ביהודה ושומרון 3 מהם של זורקי בקבוקי תבערה. כתב עת"ים מציין כי זו פעם ראשונה שבתיהם של מיידי בקבוקי תבערה נהרסים, זאת במסגרת הקשחת המדיניות הבטחונית ביהודה ושומרון."

51. אורי ניר ואיתן רבין, **הארץ**, 17 ינואר 1989.
וכן, פנחס ענברי, **על המשמר**, 15 ינואר 1989: "במערכת הביטחון שוקלים להרחיב את הקריטריונים של הריסת בתים ואטימתם, ולכלול גם בתיהם של מיידי אבנים."

52. 17.1.89, קלקיליה.
ראה למשל, אבינועם בר-יוסף, **מעריב**, 18 ינואר 1989: "אתמול לפנות בוקר הרס צה"ל שלושה בתים בקלקיליה ואטם שניים נוספים, שבהם התגוררו מיידי אבנים. הפעולה בוצעה במגמה להרתיע התקפות על רכב ישראלי ובעקבות חשיפת חוליה מקומית ש-15 חבריה חשודים ביידויי אבנים לעבר כלי רכב."
וכן, אורי ניר ואיתן רבין, **הארץ**, 18 ינואר 1989: "אור ליום אתמול הרס צה"ל שלושה בתי משפחות של צעירים, תושבי קלקיליה, שמיוחסת להם מעורבות בכמה מקרים של יידויי אבנים על כלי-רכב ישראליים באזור קלקיליה. זו הפעם הראשונה שצה"ל הורס בתי משפחות של חשודים ביידוי אבנים בשטחים. כן אטם צה"ל שני בתים אחרים של חשודים בהשלכת אבנים בקלקיליה."

53. יוסי ורטר, **חדשות**, 25 ינואר 1989.

54. ראה למשל, **הארץ**, 12 פברואר 1989: "צה"ל מתכוון להרוס ולאטום בתים ששכרו חשודים בפיגועים" (מאת סופר הארץ בשטחים).

55. ראה הערה 28 לעיל.

56. אורי ניר ואיתן רבין, **הארץ**, 17 מרץ 1989.

57. אורי ניר, **הארץ**, 22 מרץ 1989.
ראה גם נספחים ד', ה'.

58. ראה הערה 30.

59. ראה הערה 9.

60. ראה הערה 10.

61. בג"צ 126/83, פ"ד לז(2) 169, 173.

62. בג"צ 434/79, פ"ד לד(1) 464, 466.

63. ראה למשל, ניצה אבירם, **ידיעות אחרונות**, 17 מרץ 1988:
"רבין: 'הרגיעה תושג. זה לא יקח שנים, גם לא חודשים רבים'"

64. בצלאל עמיקם, **על המשמר**, 9 נוב' 1988.

65. יוסי ורטר, **חדשות**, 25 ינואר 1989.

66. ראה הערה 6.

67. עו"ד יהושע שופמן, האגודה לזכויות האזרח בישראל, התד/22, 5 ספט' 1988.

68. עו"ד נילי ארד, פרקליטות המדינה, בג"צ 358/88, 16 נוב' 1988.

69. ראה הערה 10.

נספח א'

צבא הגנה לישראל

תקנות ההגנה (שעת חרום), 1945

צו החרמה והריסה

בתוקף סמכותי לפי תקנה 119 לתקנות ההגנה (שעת חרום), 1945 והואיל ושוכנעתי כי תושבי המבנה אשר תיאורו ניתן להלן ביצעו עבירה על הוראות תקנות אלה, הכרוכה באלימות או בהפחדה וכן הואיל וצרכים צבאיים מחייבים זאת, אני מודה בזה על החרמת לטובת צה"ל של המבנה המתואר להלן ושל זכויותיו של בעל המבנה בחלקת הקרקע שאליה צמוד המבנה הנ"ל ועל הריסת המבנה הנ"ל.

תיאור המבנה:

מבנה בן שתי קומות במחנה הפליטים דהיישה (בקומתו הראשונה 4 חדרים וקומתו השניה מצויה בהליכי בניה) שבו התגורר עלי איסחאק מחמוד מחאדה, ת.ז. 953683893, יחד עם בני משפחתו.

נימוקי הצו:

עלי איסחאק מחמוד מחאדה הנ"ל עמד בראש התארגנות שחבריה שמו להם למטרה לפגוע באנשים שנחשדו על-ידם כמשתפי פעולה עם השלטונות במסגרת פעילות זו נטל חלק במטפר מקרים בהם הותקפו אנשים באחוז בתקרית האחרונה שארעה בארטאס ביום ה-20.4.89, ביחד עם חבריו, למותו של מוסלם שאהין.

התשמ"ט _____

1989 _____

גבי אופיר, תת אלוף
מפקד
לאוור יהודה והשומרון

V36

נספח ב'

ביום 27.5.88 מסרה בהיה מנדיל בני שמסה מהכפר ביתא תצהיר לעו"ד יפה רוטשילד.

ת צ ה י ר (תדפיס)

אני החת"ם בהיה מנדיל בני שמסה ת.ז. 946975323 לאחר שהוזהרתי כי עלי לומר את האמת וכי אהיה צפויה לעונשים הקבועים בחוק אם לא אעשה כן, מצהירה בזה בכתב כדלקמן:

1. בתאריך 7.4.88 בבוקר בשעה 09:00 לערך בא מוכתר הכפר יחד עם אנשי צבא והודיע לי שהם רוצים להרוס את ביתי.

2. לא אמרו לי סיבה.

3. לא הראו לי כל צו.

4. אני אלמנה ואם לשניים. אחת בן 17 ואחר בן 12. הם לא היו בשעה ההריסה.

5. לאחר ארבעה ימים, והצבא כבר יצא מהכפר, דודו של הבן חאלד לקח את הבן למוכתר והמוכתר לקח את הבן לצבא. הוא עצור עד לרגע זה.

6. עד היום לא ידוע לי למה הוא עצור.

7. לא נתנו לי זמן להוציא דברים מהבית.

8. רדשו את המפתח ונתתי להם.

9. בבהלה הוצאתי שקי תבואה וכמות שמן שהיתה בבית, אך החיילים שנכחו במקום החזירו את הכל לבית והרסו את הבית על כל תכולתו.

10. הצלתי רק את השמן וחלק מבגדינו.

11. כל הארוע משעה שהגיעו ועד שפוצצו את הבית לקח כשעתיים, ואולי אף פחות.

12. לא נתנו לי כל אפשרות, ולא הציעו אפשרות להתקשר לגורם אחר כמו עו"ד לייעוץ.

13. אני אנלפבתית ואלמנה והכל קרה בהפתעה, לא יכולתי לעשות דבר חוץ מלהוציא חלק קטן מתכולת הבית.

14. הכפר היה בסגר ובתוך הכפר היה עוצר ואפילו קרובי לא יכלו להגיע אלי. אני גם לא יכולתי להודיע להם כי החיילים לא אפשרו לאיש לצאת מביתו.

15. אני מצהירה כי זהו שמי, זו חתימתי וכי כל הכתוב תורגם לי לערבית ע"י עו"ד גוואד בולוס, וחתמתי לאחר שתרגם לי כל הכתוב לעיל.

(-)

חתימת המצהירה
ת.ז. 94697532-3

א י ש ו ר

הנני מאשרת בזה כי ביום 27.5.88 הופיעה בפני עו"ד יפה רוטשילד בבית קרוביה בביתא אלפוקא הגבי בהיה מנדיל בני שפסה שזהתה עצמה ע"י ת.ז. 946975323 ואחרי שהזהרתיה כי עליה להצהיר את האמת וכי תהיה צפויה לעונשים הקבועים בחוק אם לא תעשה כן, אישרה נכונות הצהרתה הנ"ל וחתמה עליה.

(-)

יפה רוטשילד, עו"ד

נספח ג'

ביום 15.2.89 ביקר נציג האגודה לזכויות האזרח אצל משפחת ג'רר בכפר בורקין, וגבה את עדותם.

<u>הריסת בית בכפר בורקין</u>

נציג האגודה לזכויות האזרח ביקר ביום 15.2.1989 בכפר בורקין ושמע מבני משפחת ג'רר, שביתם נהרס, את העובדות הבאות:

ביום 10.2.89, בסביבות השעה 10 בערב, פשטו כוחות גדולים של הצבא, כשהם מלווים באנשי המינהל האזרחי, על הכפר בורקין והטילו עוצר על הכפר.

באיתו זמן פנתה קבוצת חיילים לביתה של חניפה מחמוד רזי ג'רר (בת 50) והודיעה לה ולבני משפחתה הגרים באותו בית - 12 נפש במספר - שיש להם <u>הוראה</u> (לא צו) להרוס את הבית. כששאל ג'מאל מחמוד ג'רר (בן 24), שהוא אחד מבני המשפחה הגרים בבית, מדוע לא הודיעו קודם על ההריסה כפי שמקובל, השיב קפטן מג'יד, אחד מאנשי המינהל האזרחי: "אילו היינו מודיעים לכם מראש כפי שמקובל, הייתם אתם אלה שזוכים בעניין זה ולא היה ביכולתנו להרוס את הבית, אבל זאת ההוראה של המוחאבאראת (השב"כ) ואנחנו רק מבצעים הוראות".

כשסיים הקפטן את דבריו, לקחו חיילי צה"ל את תעודת הזהות של ג'מאל ולא החזירו אותה עד היום.

כשהעוצר הוטל על הכפר והצבא התרכז ליד ביתה של הניפה ג'רר, נכנסו כמה חיילים לבית, היכו את חניפה ג'רר באכזריות ושברו את ידה הימנית. פעיל האגודה לזכויות האזרח שביקר במקום ראה את סימני המכות על פניה ומתחת לעיניה. כמו כן היכו את אחותה, לינדה ג'רר בת ה-17. בשלב זה הורו החיילים למשפחה לפנות את הבית מתכולתו במהירות בשל ביצוע ההריסה.

שטחו של בית זה 400 מ"ר. לבית שתי קומות. בקומה הראשונה ממוקם בית-בד השייך לואליד ג'רר לרד, לרדה ג'רר ולבני משפחה נוספים. הקומה השניה מחולקת לשתי דירות. בדירה אחת 8 חדרים ובדירה השניה 6 חדרים והיא - הדירה השניה - רשומה על שם מחמוד רזי ג'רר.

בסביבות השעה 3 לפנות בוקר, ביום 11.2.89, הורו החיילים לבני המשפחה להפסיק את פינוי הבית כי רצו לבצע את ההריסה. כתוצאה מכך

לא הספיקו בני המשפחה לפנות את הבית לחלוטין ורכוש רב נשאר בתוך הבית ובתוך בית-הבד, בו היו מכונות כבדות ולא היה כוח אדם מספיק כדי להוציא אותן.

הבית פוצץ בשעה 3:20 בדינמיט ובתים נוספים בסביבה נפגעו.
בתים השייכים ל: 1. דיב סאלח 2. עבדל עזיז סאלח 3. לוטפי סאלח 4. סאלח אל-מוסא 5. חג'ה פטמה אחמד סלאמה.

בשעה 4:00 בבוקר, לאחר סיום הריסת הבית, יצא כוח צה"ל מהכפר ללא שיודיע על הסרת העוצר.

<u>סיבת הריסת הבית</u>: אחד מבני המשפחה, עבדל סאלאם מחמוד רזי, בן 23, שהיה מבוקש על-ידי השלטונות מזה 10 חודשים. הנ"ל נעצר בתאריך 2.1.89 ונלקח למרכז החקירות של הצבא בג'נין. לא ניתן לו להיפגש עם עורך-דין או עם בני משפחה ועדיין לא נשפט. ב-14.2.89 נאמר לאנשי המשפחה על-ידי אנשי הצלב האדום שהוא עדיין בבידוד לשם חקירה ואסור לבקרו.

שאלות המשפחה הן:
1. אם הוא אשם וכתוצאה מכך הוחלט להרוס את הבית, מדוע לא ניתן לו לדבר עם עורך-דין שיטפל בענייננו ומדוע לא פנו למשפחה ונתנו לה הזדמנות לפנות לבג"צ או לשלטונות צה"ל כדי שיוכלו לעתור נגד ההריסה.
2. מהי אשמתן של המשפחות שלביתן נגרם נזק כתוצאה מהפיצוץ ומהי אשמתו של בעל בית-הבד.

משפחתה של חניפה ג'רר (אחות העצור) קוראת לאגודה לזכויות האזרח להתערב מבחינה משפטית למען גורלם של 12 בני המשפחה שנותרו ללא קורת גג.

נספח ד'

ביום 18.3.89, ביקר צוות הגדה של סניף חיפה של האגודה לזכויות האזרח בכפר בורקין. הצוות רשם את העדויות הבאות.

18.3.1989

צוות הגדה, האגודה לזכויות האזרח סניף חיפה

ויהבי בדארנה, רמי ואירית מנדלצוויג

הריסת בית בכפר בורקין

המבוקש : עבדל נאסר יסין סובאח בן 18

שם האב : יאסין מוחמר סובאח בן 60

שם האח : חסן יאסין מוחמד סובאח בן 30

ביום חמישי ה-16.3.1989 בשעה 15.00 נכנסו כוחות צה"ל לכפר בורקין, נגשו למשפחות ונתנו להן ארבה של חצי שעה לפנות את נחיהן לשם בצוע הריסת הבתים.
החיילים הורו לאנשים לצאת מהבתים והכו את הנשים והילדים. קרוב משפחה עני המתגורר אתם - תאופיק מוחמר סאלח עקל בן 70 נלקח ונזרק מחוץ לבית. בבוקר נמצא מת.

הריסת הבתים החלה בשעה 17.30 והסתיימה בשעה 11.00 בלילה.

בבית האב גרו 25 נפשות. בבית היו ארבעה חדרי שינה, חדר אורחים גדול שתי מרפסות מטבח ושרותים.
בית האח היה בית חדש לגמרי שבנייתו אך הסתיימה. היו אמורות לגור בו שש נפשות שהתגוררו בינתיים בבית האב. לבית זה היו שתי קומות : קומה תחתונה שהיתה בשטח כל הבית ובה היה מחסן גדול בו היו תבואות, כלי עבודה חקלאיים ובעלי חיים - כ - 70 כבשים ועיזים שנמלטו ועדיין לא נמצאו.
בקומה השניה היו שלושה חדרי שינה; חדר אורחים גדול שתי מרפסות מטבח ושרותים.

כתוצאה מהפצוץ נפגעו מספר בתים שכנים - נשברו זגוגיות של חלונות וארונות ונוצרו סדקים בקירות.

ביתו של האח נהרס זו פעם שניה שכן לפני שנתיים נהרס ביתו הקודם שנבנה ללא רשיון לאחר שבקש רשיון בניה במשך שנה ולא קבל אותו. מאחר ולא קבל רשיון בנה ללא רשיון וכך נהרס הבית.

המבוקש מבוקש זה 11 חודש ועדיין לא נמצא.

18.3.1989

צוות הגדה, האגודה לזכויות האזרח סניף חיפה
ויהבי בדארנה, רמי ואירית מנרלצוויג

הריסת בית בכפר בורקין

1) ביתו של מאוזל מוחמד עבד מסאד בן 52

בשעה 3.30 הגיעו חיילים ונתנו ארבה של חצי שעה לפנות את הבית.
בני הבית בקשו זמן ארוך יותר אך נענו בסרוב. לכו - רוב הריהוט בבית נהרס.

לא היתה הודעה מוקדמת ולא הציגו צו הריסה. בבית גרו 15 נפשות.
איימו על המשפחה כמה ימים קודם לכן שאם עיסאם - מבוקש בן 22 לא יסגיר את עצמו - הבית יהרס. עיסאם מבוקש כבר 6 חודשים.
בית זה נבנה בשנת 1965 - בימי שלטון ירדן. יש רשיון בניה.

לבית היו 2 קומות :
בקומה א' 4 חדרים ומרפסת ובקומה ב' 2 חדרים ומרפסת.
בעל הבית היה חקלאי.

החיילים לא השתמשו בחומר נפץ אלא בשיטת יצירת ואקום. למרות זאת נגרם נזק לבתיהם של ג'אמיל מסאד ונג'יב עבד אל-פתאח.

2) ביתו של ג'אלד מסאד בן 60 :

הנ"ל הוא תולה נפש ללא פרנסה. 3 חדרים בהם התגוררו 10 נפשות. לא היתה הודעה מוקדמת ולא הציגו צו הריסה. אחרי שהחיילים נכנסו לבית הם הכו את כל בני המשפחה הכניסו את כולם - כולל הילדים לחדר אחד, הכריחו אותם לכרוע על הרצפה הכו אותם שוב וזרקו פצצת גז מדמיע לתוך החדר כאשר החדר היה סגור. ארבעה ילדים נפגעו מהגז.
נתנו לבני המשפחה 5 דקות כדי להוציא את החפצים. גם במשך 5 דקות אלה המשיכו החיילים להכות אותם. הסכירו לבני המשפחה שהורסים את הבית מכיוון שבנם עבד אל-פתאח מוחמד מסאד בן 23 מבוקש כבר 8 חודשים על ידי השלטונות.

נגרם נזק גם לבתיהם של מחמוד סהמוד אחמר סמור, ג'סאר אל סעדה וסופיאן ג'ארה - (סדקים בקירות).

נספח ה'

ביום 16.3.89, ביקר באסם עיד מ"בצלם" במחנה קלנדיה ורשם את סיפורו של עלי מוחמד עדווי.

ביום ראשון, 12.03.89, בשעה 23.40, הגיעו כוחות הביטחון לדיירי שני בתים כדי לחפש אחר ילדיהם המבוקשים לחקירות בטחוניות.
עלי מוחמד עדווי, בן 60, אב לשישה ילדים, הגר במחנה הפליטים קלנדיה, מספר:
ביום ראשון בחצות התעוררתי בגלל רעש של אנשים בתוך חצר הבית. קמתי ממיטתי ופתחתי את הדלת. פתאום נתקלתי בחיילים. שאלתי, מה אתם עושים כאן? ניגש אלי קצין בשם קפטן זקי (קפטן זקי מוכר היטב לתושבי רמאללה והכפרים הסמוכים בגלל שיטות הדיכוי שלו), שאל אותי על בני נאצר, היכן הוא נמצא. אמרתי לו שהוא עובד מחוץ לכפר ולא ראינו אותו מזה חודש וחצי. קפטן זקי אמר לי: אם לא תסגיר את בנך עד מחר בשעה 8.00 בבוקר בתחנת המשטרה ברמאללה, נפוצץ לך את הבית. זכי קרא לאחד החיילים באמרו בערבית: תעל יא מהנדס, שפירושו בוא מהנדס. המהנדס, שאף הוא היה לבוש במדים, ניגש לקירות הבית, הוציא מטר והתחיל למדוד ולרשום על נייר ולסמן סימנים באדום. הוא עשה שלושה סימנים על הקירות (תראה תמונה). לאחר שהמהנדס סיים את עבודתו, החיילים עזבו את הבית וקפטן זקי אמר לי שהוא ישלח לי חיילים כדי לפוצץ את הבית.

העדות נרשמה על-ידי באסם עיד, "בצלם", 16.3.89

נספח ו'

נספח למכתבה של ח"כ שולמית אלוני לשר הביטחון (סר־587 מיום 23 מאי 1989).

מחנה אל-ערוב, 23.5.89.

לפי עדות התושבים, שנמסרה לחברי-הכנסת שולמית אלוני ודדי צוקר, הגיעו חיילי צה"ל ביום 15.5.89 בשעה 04:00 והודיעו לתושבים כי עליהם לפנות את בתיהם בשל כוונת הצבא להרוס את בית שכנם, סאלח אל-באדאוי, היושב בכלא מזה שנה ומחצה.

השכנים:
סמיר אבו חיירן ובני משפחתו (10 נפשות)
עייסה אבו חיירן (6 נפשות)
האב ובני משפחתו (3 נפשות)
סמיר אבו חיירן ביקש את הקצין הממונה לאפשר לו להוציא רהיטים חדשים וחפצים מן הדירות הצמודות לבית בטרם יפוצץ, אולם גם תחנוניו לא עזרו. למעט בגדיהם, לא ניתן להם להוציא דבר מתוך הבטחה שדבר לא יאונה לביתם.

בביקורנו במקום ראינו:
הסלון, המרפסת, חדר השינה והשירותים הרוסים כליל! שמשות נשברו ביתר חלקי הבית, מעקים נעקרו, צנרת המים ודודי השמש נפגעו וכן מערכת החשמל בחלק ניכר מן הבית.
ערימות ההריסות, מטילי הברזל החשופים, הצנרת, החשמל, הזכוכיות והקירות הסדוקים מסכנים מאוד את חייהן של המשפחות על ילדיהן, הממשיכים לגור בין ההריסות של ביתם, שלא אמור היה להיהרס כלל על-ידי צה"ל.

שכנים נוספים:
גאסם ראיי (13 נפשות)
שאבאן ראיי (11 נפשות)
בשני בתים אלה, הקרובים לבית "שיועד להריסה", יש הרס מוחלט של חדר השינה והשירותים וסדקים חמורים בקירות.
גם שכנים אלה ביקשו להוציא חפצים מן הדירות. החיילים הבטיחו להם

כי לא יהיה שום נזק.

חסאן ראיי (14 נפשות)
נאיף חסאן ראיי (2 נפשות - התחתן לפני שבועיים)
בביתו של נאיף חדר אחד הרוס, בשני הבתים יש סדקים חמורים.

זיינה בסאבטיאן, שכנה ישישה, תקרת אסבסט בביתה נפלה.
אחמד עבדאללה א-דייב - תקרת ביתו נהרסה.

שכן מרוחק יותר, אחמד כאמל עבדל רחמן חרבייה (8 נפשות)
הנ"ל פנה אל קצין צה"ל וביקש לצאת עם בני משפחתו מן הבית. נאסר עליו לצאת מן הבניין, כי, לטענת הקצין, דבר לא יפגע בבניין המרוחק כעשרה מטרים מן הבית שנהרס. הקצין אף איים עליו לבל ייצא מן הבית. למרות האיום יצאו האיש ומשפחתו לבית אביהם.
אנו מעידים על נזק חמור לבית, גגו קרס פנימה, קירות התמוטטו ובנס ניצלה המשפחה.

בכל הבתים נפגעו צנרת ודודי השמש.

מיותר לציין כי ביתו של האסיר שפוצץ, ואשר על חורבותיו עומד אוהל של אונרוו"א, הוא בית בו התגוררו 9 נפשות.

נספח ו'

ביום ב' 17.6.89, נסעו עו"ד דן סיימון מהאגודה לזכויות האזרח, באסם עיד מ"בצלם" והמהנדס גבריאל שנער מקיבוץ יגור, לבדיקת נזק בשלושה בתים שנפגעו מהריסת בתים סמוכים בשכונת אל-עזריה בנפת בית-לחם (הריסת הבתים היתה ב-22.5.89 בערב).
להלן חוות הדעת והערכת הנזק שנגרם לאחד מהבתים, כפי שנכתבו על-ידי המהנדס.

בית סלבתי עבד אל רזאק נאטשה

אומדן לרעלות שיפוצים

אופי המבנה: בית חד-קומתי, הקירות בחלקם אדן ובחלקם בלוקים, המחיצות בטון, הגג בטון.

מצב המבנה: בעקבות הריסת הבית הסמוך, עקה ההרס ונפילת שברי בטון, ניכרו סדקים בתקרה ובקירות, חלקם חמורים, נבנה מעקה 21 ושכבת האיטום שלו וכן נבנו תלולות ונכרות.

עקרונות השיפוץ

א. תיקון קירות:
א. הריסת וסילוק חלק של קיר שנגרם קשה (קיר שהיה במרווח בית שנהרס), בניית קיר חדש במקומו כולל טיח פנים. עבודה זו חייבת להעשות בצורות מירבית תוך תמיכת הגג למניעת נזק נוסף.
סה"כ 20 מ"ר - 5500 ש"ח
ב. טיפול בסדקים פנימיים ע"י פתיחה של שפתי הסדק לרוחב של 1 סמ', ניקוי פנים הסדק, מילוי במסטיק אלסטומרי וכיסוי בטיח פנים. סה"כ 40 מ"ג - 600 ש"ח.
ג. טיפול בסדקים חיצוניים כמו בסעיף ב' אך עם טיח חול. סה"כ 40 מ"ג - 640 ש"ח.

ג. בדיקת הקירות בגבס בלוסטי. סה"כ 100 מ"ר - 600 ש"ח.

2. תיקון התקרה והגג:

א. טיפול בסדקים בינמיים. סה"כ 40 מ"ר - 560 ש"ח

ב. טיפול בסדקים חיצוניים וידשה כמו טיפול בסדקי הקירות אך ללא טיח. סה"כ 40 מ"ר - 560 ש"ח.

ג. בדיקת התקרה בגבס בלוסטי. סה"כ 50 מ"ר - 700 ש"ח.

ד. איטום הגג ע"י יצירת מדרון באורך 4 מ' על פי רשת "3/4 מגלבנת לכיסוי בריסולת E.V.P מונחות תחת חלבשיה. על הבריסולת יש לפרוש יריעה ביטומנית ועליה שכבת חול בעזרת 2 סמ' להבטחת האיטום. סה"כ 55 מ"ר 2750 ש"ח.

ה. תיקון מרזבה הגג שנפל. סה"כ 15 מ"ר - 375 ש"ח.

3. תיקון חלונות:

א. חלון קבוע בתקרה במידות 40x40 סמ' הניתן להתיחה בגלגלות הקיים. יש לפרק את הקיים ולהתקין חדש במקומו. סה"כ - 300 ש"ח.

ב. חלון עליון במידות 60x200 סמ'. יש להחליף את הכפולות שנשברו. סה"כ 1.2 מ"ר - 150 ש"ח.

ג. חלון במידות 100x100 סמ' בעל כנפי. יש לפרק ולהתקין חדש. סה"כ 700 ש"ח.

4. הסדרת ניקוז:

א. שקע הריסת הבית הסמוך אשר שבר את מי הגשם הגולים (מי גשם שנאגו בחלקו לאמבה) והוולנו למרכז מסודר למים, קיימת סכנה מחשיפת לתחתית המים לתוך המקום. לפיכך יש לפנות את הריסות הבית הבלוס ולבקש מגלה אטומה אשר תקלוט את המים ותכוונם למרכז מסודר. סה"כ 1500 ש"ח.

5. הפרט גדולה מהגוש:

מבנאות שאין לבטחן כרגע. סה"כ 20% מהעלות הכללית.

"בצלם", מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים, הוקם בפברואר 1989 על-ידי גוף רחב של משפטנים, רופאים, אנשי רוח, עיתונאים, אנשי ציבור וחברי-כנסת.

"בצלם" שם לו למטרה לתעד ולהביא לידיעת קובעי המדיניות והציבור הרחב את הפרות זכויות האדם בשטחים, ולהילחם בתופעת ההדחקה וההכחשה שפשתה בחברה הישראלית.

"בצלם" אוסף מידע – מהימן מפורט ומעודכן – על המתרחש בתחום זכויות האדם בשטחים, עוקב אחרי כל שינוי במדיניות, ומעודד ומסייע להתערבות בכל מקרה אפשרי. את עבודת המרכז מלווה שדולה של עשרה חברי כנסת מסיעות שונות. "בצלם" מעמיד את כל המידע שבידיו לרשות כל יחיד או גוף המבקש להשתמש בו.

"בצלם" הוקם מתוך מחויבות ודאגה לביטחונה ולזהותה ההומניסטית של מדינת ישראל. המחויבות והדאגה הללו ניצבות מאחורי כל פעולות המרכז והן הטעם והבסיס לקיומו.